

Teror, selhání, odboj

Konfliktní paměť ozbrojených aktů protikomunistické rezistence

Markéta Devátá

Předkládaný text by chtěl poukázat na fenomén ozbrojeného násilí, jenž provázel občanskou rezistenci vůči komunistickému režimu, a na způsoby jeho komemorace. Vychází z dokumentačního projektu pamětních míst upomínajících na komunistický režim a pokouší se o interpretaci procesu vytváření kolektivní paměti skrze iniciaci těchto pamětních míst a jejich společenské přijímání (respektive také odmítání). Paměťová kultura, jež je jedním z přístupů ke zkoumání společnosti a prostředkem k pochopení, jak je minulost reprodukována, aktualizována, znovu prožívána, případně politizována a využívána v současnosti,¹ tematizuje ve vztahu k období komunismu většinou opačný jev, tedy násilí režimu na jeho odpůrcích, a připomíná

1 Z obsáhlé literatury k tématu srv. např. ČINÁTL, Kamil: *Naše české minulosti, aneb Jak vzpomínáme*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014; HALBWACHS, Maurice: *Kolektivní paměť*. Praha, SLON 2009; HLAVAČKA, Milan – MARÈS, Antoine – POKORNÁ, Magdaléna (ed.): *Paměť míst, událostí a osobností: Historie jako identita a manipulace*. Praha, Historický ústav AV ČR, v.v.i., 2011; KRATOCHVIL, Alexander (ed.): *Paměť a trauma pohledem humanitních věd: Komentovaná antologie teoretických textů*. Praha, Akropolis 2015; MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus: Paměť a politická identita*. Praha, Argo 2009; NORA, Pierre: Mezi pamětí a historií: Problematika míst. In: *Antologie francouzských společenských věd: Město*. (Cahiers du CEFRES, č. 10.) Praha, CEFRES 1996, s. 39–64; ŠUSTROVÁ, Radka – HÉDLOVÁ, Luba ad.: *Česká paměť: Národ, dějiny a místa paměti*. Praha, Academia 2014; VAŠÍČEK, Zdeněk – MAYER, Françoise: *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2008.

je především jako oběti. Tento příspěvek se soustředí na připomínání aktérů protikomunistického násilí (v některých případech zprostředkovaně skrze oběti tohoto násilí) a na postižení toho, jaké okolnosti toto připomínání provázejí, jaké nesou symbolické obsahy a jaké místo zaujímají v celkové konstituované paměti české společnosti na dobu komunistického režimu.

Text se zabývá třemi okruhy paměti na násilí v zakladatelském období komunistického režimu: první se vztahuje k událostem spojeným s ozbrojenými přechody státní hranice, druhý se týká takzvaných politických vražd, které byly nejdnou neplánovaným a tragickým vyústěním případů ozbrojeného zastrašování komunistických představitelů, a třetí část článku je věnována problematice mašínovské komemorace jako specificky vnímaného politického násilí. Toto vymezení souvisí s několika momenty. Jednak umožňuje sledovat posuny paměti v delším časovém období, neboť události spojené s „násilím na komunistickém režimu“ jsou připomínány před rokem 1989 (zahrnují většinu předlistopadových pamětních míst zachycených v aktuálně pořízené dokumentaci)² i po něm, respektive od padesátých let do současnosti. Předně ale způsob komemorace takových událostí stále zasahuje do aktuálního společenského diskurzu – jsou konfliktním a polarizujícím bodem reflexe, v níž se spory o paměť na komunismus zřetelně vyjevují, a doprovází je i značná míra politizace a instrumentalizace minulosti, jak nastiňuje závěr článku. Jestliže kolektivní paměť chápeme jako vyjádření vztahu určitých společenských skupin k minulosti, jako jejich identifikaci s hodnotami vázanými k minulosti, a komemoraci jako akt prezentace takové paměti ve veřejném prostoru,³ pokouší se tento text nastínit dominující podoby zpřítomňování minulosti ve vztahu k násilí uplatňovanému v rámci občanského odporu proti komunistickému režimu. Občanský či protikomunistický odpor jsou zde chápány jako synonymní označení různorodých protirežimních aktivit, kterými se jednotlivci či skupiny snažili vzdorovat nástupu a prosazování komunistické moci, včetně práva na odchod ze země.⁴

2 Dokumentace zahrnuje pamětní místa vztahující se k období komunistického režimu, která jsou identifikována určitým artefaktem (pamětní deska, socha, pomník, památník, kříž apod.) nebo která využívají prostředků muzealizace či historické osvěty (muzea, naučné stezky ad.). Viz Pamětní místa na komunistický režim: Jak poznáváme a reflektujeme dobu nesyboby 1948–1989 a jak si toto období připomínáme na veřejných prostranstvích? Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. [online], 2015. Dostupné z: www.pametnimista.usd.cas.cz.

3 Srv. HLAVÁČKA, Milan: Místa paměti. In: ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014, s. 602–609.

4 Pojem „protikomunistický odpor“ v tomto článku tedy nesleduje vymezení, jež mu dává Zákon o účastnících odboje a odporu proti komunismu (č. 262/2011 Sb.), běžně nazývaný zákonem o protikomunistickém či třetím odboji.

Paměť železné opony

V oficiálně budované paměti po únoru 1948 se západní státní hranice ztotožňovala s obrazem „hlavního bojiště studené války“, v němž ovšem českoslovenští pohraničníci stáli „na stráži míru“. Nedotknutelnost hranice bylo třeba hájit nejen proti vnějšímu ohrožení v podobě nepřátelských armád nebo agentů „ve službách imperialismu“, ale i před obyvateli vlastní země, kteří v této hranici spatřovali překážku oddělující je od svobodného světa. Odpověď na otázku „proč je nenecháme jít?“ se proto stala základem zdůvodnění, jímž političtí pracovníci Pohraniční stráže obhajovali spuštění železné opony i nutnost obracet proti svým spoluobčanům zbraň: utkali přece k nacistům a imperialistům, odnášeli s sebou národní bohatství a státní tajemství. Byli zadržováni, protože již bylo jasné, že se přidají k nepřítelům své vlasti a budou proti ní otevřeně bojovat. Praxe tento předpoklad vesměs potvrzovala, a tudíž i správnost poúnorových opatření. Československý komunistický režim měl navíc ve střežení svých hranic povinnost vůči celému socialistickému táboru.⁵ V mnoha rodinných pamětech či v paměti úzkých společenství ovšem státní hranice představovala symbol ztráty někoho blízkého, ať už v přímém nebo (ve většině případů) přeneseném smyslu, v důsledku neúspěšných pokusů o překonání hranice i úspěšných odchodů do exilu. Zde někde začíná oddělení dvou základních narácí i proces vytváření dvou různých pamětí, které přitom v souvislosti s pomezím mezi Východem a Západem reflektují více rovin než jen ozbrojené střety na hranicích. I tyto reflexe jsou ale integrální součástí diskurzu o železné oponě, respektive „antidiskurzu“ o strážení hranice,⁶ a proto se jimi tento text rovněž zabývá.

Jeden z prvních aktů zakládajících novodobou tradici strážení hranic je spojen se vztyčením sochy pohraničníka u příležitosti čtvrtého výročí vzniku Pohraniční stráže 11. července 1955 v Městských sadech v Chebu.⁷ Den Pohraniční stráže byl oficiálně ustanoven následujícího roku, jeho datum odkazuje na přijetí zákona o ochraně státních hranic z roku 1951.⁸ Pomník, zřízený z iniciativy příslušníků stráže, kteří na jeho vytvoření zorganizovali sbírku, nese několik symbolických významů. Jeho instalace na místě, kde v letech 1947 až 1951 stál pomník dedikovaný americkým vojákům padlým při osvobození města, byla součástí vědomého procesu vytěšňování paměti na účast západních spojenců při osvobozování republiky na jaře 1945. Obdobně, i když v tomto ohledu ne zcela cíleně, „obsazení“ pohraničí Pohraniční stráží vytěšňovalo také místní paměť na dlouhá období nekonzfliktního česko-německého soužití. Název pomníku „Na stráži míru“, vytesaný na dvoumetrovém podstavci, i jeho výtvarné pojetí naopak zhmotňovaly novou

5 Viz KRATOCHVIL, Miloslav: *Dvacet let ochrany čs. hranic*. Praha, Naše vojsko 1965, s. 13 n.

6 Srv. ŠMIDRKAL, Václav: „Železná opona“ jako české místo paměti. In: *Střed/Centre*, roč. 4, č. 1 (2012), s. 56–79.

7 Jednalo se o provizorní sádrovou sošku, nahrazenou později (nepatrně pozměněnou) kamennou sochou. Viz *Interaktivní encyklopedie města Chebu* [online]. Dostupné z: www.encyklopedie.cheb.cz.

8 Viz ŠEFRANÝ, Stanislav (ed.): *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha, Naše vojsko 1989, s. 96.



Současná podoba pomníku „Na stráži míru“ z roku 1955 od akademického sochaře (později národního umělce) Jana Hány. Po několika přesunech našel útočiště ve dvoře františkánského kláštera, který slouží jako lapidárium Muzea Cheb (foto J. Pecher, www.vojensko.cz)

symboliku – robustnost pohraničnicka v nadživotní velikosti (lidově označovaného „golem“) ozbrojeného samopalem demonstrovala sílu nového vojskového strážení hranice, emblematický pes u jeho nohou odkazoval na chodskou tradici, již Pohraniční stráž přijala za svou.⁹

Již na konci padesátých let bylo rozhodnuto vybudovat Muzeum Pohraniční stráže v Praze na Karlově, jehož expozici, otevřené v roce 1962, připadla hlavní úloha v (sebe) prezentaci dějin stráže a jejích tradic. Mezi nejatraktivnější exponáty, především pro školní výpravy, patřil vypreparovaný německý ovčák Brek (příhodně vycvičený v Sovětském svazu a příhodně zemřelý rok před otevřením expozice). Děti, jež si ho mohly hladit, se tak vhodným způsobem dozvídaly o „narušitelích“ hranic, kterých tento legendární pes údajně zadržel dvašedesát.¹⁰ Muzeum, obrazové

9 Srv. HOJDA, Zdeněk: Pomníky železné opony aneb Proč (ne)sahat psovi na čenich? In: *Dějiny a současnost*, roč. 34, č. 10 (2012), s. 12. Do roku 1946 zde stál monumentální pomník odhalený v roce 1912 jako upomínka padlých vojáků chebského pěšího pluku účastníčného se poslední prusko-rakouské války, po jeho zlikvidování byl na jeho místě položen základní kámen „amerického“ pomníku. V roce 1990 odstraněný pomník pohraničnicka (socha se nyní nachází v lapidáriu chebského muzea) nahradil nový „americký“ pomník. (Více viz *Interaktivní encyklopedie města Chebu*.)

10 Srv. RUTAR, Václav: Reflexe historického vývoje Pohraniční stráže v expozici Muzea Pohraniční stráže: Praha, 1965–1973. In: VANĚK, Pavel (ed.): *Ochrana státní hranice 1948–1955*. Brno, Technické muzeum 2013, s. 130–134. V roce 1973 bylo Muzeum Pohraniční stráže přetvořeno v Muzeum Sboru národní bezpečnosti a vojsk ministerstva vnitra. Nová expozice



Vycpaninu legendárního pohraničnického psa Breka si v Muzeu Sboru národní bezpečnosti a vojsk ministerstva vnitra v Praze v roce 1975 prohlédl i prezident a generální tajemník ÚV KSČ Gustáv Husák (vlevo) v doprovodu federálního ministra vnitra Jaromíra Obziny (uprostřed) (foto www.ahaonline.cz)

i sled vystoupení jejich útvarů po boku Lidových milicí a Sboru národní bezpečnosti na politických dějinných křižovatkách: v únoru 1948 (tehdy šlo ještě o pohraniční pluky Sboru národní bezpečnosti), v červnu 1953 po vyhlášení měnové reformy, v srpnu 1969 při prvním výročí okupace.¹²

„Smrt železnou oponou“

Budování paměti na vlastní dějiny jednotlivých pohraničních útvarů se koncentrovalo v příbězích o úspěšných zásazích proti „narušitelům“ hranic. K bojovému nasazení zavazoval odkaz usmrcených příslušníků Pohraniční stráže, komemorovaný pomníčky na místech ozbrojených konfliktů se špatným koncem. Také tyto pomníčky nesou typickou symboliku (pěticípá hvězda, chodský pes) i apelativní rétoriku

publikace, dokumentární filmy a další historické artefakty přispívaly k vytvoření a udržování hlavních propagandistických obrazů spojených s fenoménem strážení hranic. Líčily hrozby přicházející ze Západu („revanšismus sudeťáků“), oponovaly západní „ideologické diverzi“ hovořící o českém pohraničí jako o mrtvé zemi a zobrazovaly idylu těžkého, ale čestného života pohraničnicků („život v kolektivu“, s „kamarády ve zbraň“ a „čestnými veliteli“ a „věrným psem po boku“) i obyvatel pohraničí („bdělost pomocníků Pohraniční stráže“, konzumaci „vymožeností socialistického způsobu života“ rodinami vojáků, kteří se zde usadili).¹¹ K oficiálně připomínaným tradicím Pohraniční stráže se v období takzvané normalizace přiřadil

zahrnovala i „případ bratří Mašínů“ (srv. MAŠÍN, Ctirad – MAŠÍN, Josef – PAUMER, Milan: *Cesta na severozápad*. Ed. Petr Blažek a Olga Bezděková. Praha, Academia 2010, obrazová příloha, s. cix).

11 Srv. např. film režiséra Karla Forsta *Služba na hranici* z roku 1984. Dostupné z: www.youtube.com/watch?v=NxAEAXjHDnE.

12 Viz WEIS, František (ed.): *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*. Praha, Naše vojsko 1986, s. 95. Střet pohraničnicků se „zbytky kontrarevolučních sil“ v srpnu 1969 přibližují výpovědi některých příslušníků z jejich řad v publikaci: ŠEFRANÝ, Stanislav (ed.): *Na stráž hranic socialismu a komunismu*, sv. 3: *J sme v prvním sledu*. Praha, Naše vojsko 1982, s. 23 n. (2., přepracované vydání, Edice politické přípravy pohraničnicků).

(Neprojdou!).¹³ Dodnes bývají cílem pohraniční turistiky veteránů Pohraniční stráže i předmětem péče o tyto „bojové připomínky“.¹⁴ Ústřední motiv dobových propagandistických obrazů o padlých obráncích hranice v ozbrojeném boji proti „vnějšímu nepříteli“, „přisluhovačům imperialismu“ a „zrádcům“, tj. převaděčům a kurýrům, je ovšem zcela neudržitelný v konfrontaci s výsledky dokumentace Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu (ÚDV) či vojenských historiků. Z celkového počtu zemřelých pohraničnicků byla statisticky jen zcela zanedbatelná část zastřelena „narušiteli“ hranic, ale co je ještě povážlivější – šest z osmnácti těchto případů padá na vrub zběhlým vojínům základní služby zařazeným u útvarů Pohraniční stráže, tedy těm, kteří patřili k subjektu oné heroizace. I dva další případy mají na svědomí dezertéři (z československé a východoněmecké armády) a v pouhých deseti (někdy se uvádí v jedenácti) případech se pohraničníci stali obětí uprchlíků či kurýrů.¹⁵ Pomníky odhalené před rokem 1989 usmrčeným pohraničnickům, včetně v současné době mediálně nejznámějšího pomníku reinstalovaného na šumavském Březníku, žádnou připomínku faktu, že komemorovaní příslušníci Pohraniční stráže byli zastřeleni jinými příslušníky této stráže, přirozeně nenesou.

Hranice jsou hlavně místem paměti na československo-československý konflikt, v němž ve většině případů byla ozbrojena jen jedna strana. Počet 280 úmrtí (jak udává ÚDV), či v marginální korekci 276 úmrtí (na základě nejnovější dokumentace



Památník u hraničního přechodu Svatý Kříž na Karlovarsku a Waldsassen v Bavorsku, který v roce 2006 vytvořil akademický sochař Antonín Kašpar ve spolupráci s architektem Jaroslavem Šustou, nese jména dvaosmdesáti obětí železné opony na západní hranici (foto www.pametnimista.usd.cas.cz; také všechny následující fotky pocházejí z tohoto zdroje)

13 Přestože tyto pomníky bývají zobrazeny v téměř každé tematické obrazové publikaci, data jejich odhalení se nikde neuvádí. Dá se ale předpokládat, že na původních místech vznikaly v malém časovém odstupu od připomínané události.

14 Pomníků připomínajících ozbrojené střety na hranicích s jejich „narušiteli“ se podařilo nalézt a zdokumentovat dvacet, s největší pravděpodobností tento výčet ale není vyčerpávající (srv. www.pametnimista.usd.cas.cz).

15 Viz PEJČOCH, Ivo: *Vojáci na železné oponě*. Cheb, Svět křídél 2012, s. 88–167. Výčet zahrnuje i příslušníky pohraničních útvarů Sboru národní bezpečnosti (srv. TOMEK, Prokop: *Ochrana státní hranice a Pohraniční stráž*. In: *Historie a vojevství*, roč. 60, č. 3 (2011), s. 39).

Ústavu pro studium totalitních režimů), který představuje bilanci železné opony na straně uprchlíků,¹⁶ je nakonec překvapivě nízký v porovnání se ztrátami ozbrojených pohraničních složek. Uvádí se, že v souvislosti se službou na hranicích přišlo o život 650 (respektive 654) osob, z toho v téměř devadesáti procentech šlo o brance, kteří zde vykonávali základní vojenskou službu.¹⁷ „Smrt železnou oponou“ – buď přímo na hranicích (elektrickým proudem, zastřelením jinou hlídkou atd.), či manipulací s ženijními prostředky železné opony a zbraněmi, v důsledku nejrůznějších nehod i vysokého počtu sebevražd – tak nabízí zcela jiný pohled, než jaký společnosti předkládala propaganda komunistického režimu. Obdobným způsobem narušují tehdejší oficiální obraz ideologické jednoty pohraničnicků dezerce za železnou oponu, které byly veřejnosti rovněž zamlčovány.¹⁸

Klub českého pohraničí a případ Březník

Jaký nastal posun od indoktrinované paměti na „hranici světa socialismu“ za poslední čtvrtstoletí? Patří polistopadová komemorace převaděčům a agentům-chodcům? Kdo iniciuje nová pamětní místa na železnou oponu a jaké nesou symbolické obsahy?

Není sporu o tom, že hlavním polistopadovým aktérem veřejných debat o interpretaci činnosti Pohraniční stráže jsou sami její bývalí příslušníci, sdružení v různých formálních i méně formálních skupinách, zpravidla kopírujících strukturu zrušených rot, kolem tematických webových projektů a v neposlední řadě také v Klubu českého pohraničí (KČP), jenž je chápán jako zastřešující spolek veteránů-pohraničnicků. Společným jmenovatelem příspěvků do veřejné diskuse z tohoto okruhu je značně nereflexované vidění smyslu a účelu, s jakým byla Pohraniční stráž založena a kterému po desetiletí sloužila. Typickým příkladem takové selektivní paměti je pomník z roku 2008 ve Stálkách na Znojemsku, jež vybudovali místní „veteráni PS sobě“ a který má připomínat „jen zde navázaná přátelství“. Přitom s historií tohoto útvaru se pojí případ s morálně mimořádně kontroverzním pozadím, kdy se řídící

16 Srv. PULEC, Martin: *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek: Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945–1989*. Praha, ÚDV 2006. (Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, sv. 13); MAŠKOVÁ, Tereza – RIPKA, Vojtěch: *Železná opona v Československu: Usmrcení na československých státních hranicích v letech 1948–1989*. Praha, ÚSTR a Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2015. ÚDV udává 192 československých občanů a 88 uprchlíků jiné než československé státní příslušnosti usmrčených v letech 1948–1989 (PULEC, M.: *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*, s. 173), ÚSTR 146 československých občanů, 58 občanů jiných států a 62 případů nezjištěné, resp. jednoznačně neprokazatelné státní příslušnosti (MAŠKOVÁ, T. – RIPKA, V.: *Železná opona v Československu*, s. 96).

17 Viz PULEC, M.: *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*, s. 109; PEJČOCH, I.: *Vojáci na železné oponě*, s. 88. V nejméně 584 případech šlo o vojáky základní služby (TOMEK, P.: *Ochrana státní hranice a Pohraniční stráž*, s. 39). Údaj o počtu zemřelých vychází z interního materiálu ÚDV. Všechny zmíněné dokumentace zahrnují případy usmrcení na „zelené hranici“ před definitivním spuštěním železné opony.

18 Viz PEJČOCH, I.: *Vojáci na železné oponě*, s. 168. Statistiky se týkají všech vojenských osob (podíl příslušníků Pohraniční stráže, jakkoli bude jistě značný, není znám), a to jak dokonaných zběhnutí, tak pokusů o ně: v období 1954–1968 bylo evidováno v průměru šedesát případů dezerce ročně, zatímco jen v roce 1952 jich bylo 195 a o rok později dokonce 244.

důstojníci vojenské zpravodajské služby, místní velitel čety Pohraniční stráže a jeho zástupce se souhlasem několika nadřízených obou institucí (včetně budoucího vyšetřovatele případu) rozhodli na hranicích popravít agenta vojenského zpravodajství, jehož podezírali z dublérství, a maskovat tento akt jako „běžné“ zneškodnění „narušitele“.¹⁹

Pomníky instalované postkomunistickým a nacionalistickým, protiněmecky zaměřeným Klubem českého pohraničí, jehož činnost monitorují příslušné složky ministerstva vnitra kvůli možným projevům politického extremismu, vzbudily také kritické ohlasy veřejnosti. Občanská kritika se přitom vymezuje spíše vůči projevům provázejícím slavnostní ceremonie než vůči pomníkům jako takovým (Cínovec 2008 a Krásná u Aše 2011), jež jsou ostatně stylizovány záměrně nekontroverzně. Až reinstalace předlistopadového pohraničnického pomníku u bývalé schwarzenberské hájovny na Březníku v srdci Šumavy rozproudila skutečně veřejnou debatu. Shodou okolností jde o zcela výjimečný nebo možná jediný případ, kdy byl důstojník Pohraniční stráže zastřelen zběhem přímo na hranici.²⁰

Pomník, který nese nápis informující o tom, že zde byl v roce 1959 nepřítel zastřelen poručík Pohraniční stráže Václav Horváth, zde bez jakékoli kontextualizace odhalil v listopadu 2010 Klub českého pohraničí. Starosta Modravy, na jejímž správním území se pomník nachází, k jeho obnovení (obec se na něm finančně podílela) na dotazy novinářů uvedl, že činnost Klubu českého pohraničí



Pomník veteránům Pohraniční stráže ve Stálkách, odhalený roku 2008 před budovou bývalé 2. roty znojemské brigády vojáků základní služby, kteří zde sloužili na konci osmdesátých let

19 Srv. *tamtéž*, s. 25–29 (popraveným byl agent Vojenské zpravodajské služby Karel Dufek); PULEC, Martin: Operace československých zpravodajských služeb na státních hranicích po roce 1948. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, č. 6. Praha, Archiv bezpečnostních složek – Ústav pro studium totalitních režimů 2009, s. 126–139; KARNER, Stefan: *Halt! Tragödien am Eisernen Vorhang: Die Verschlussakten*. Salzburg, Ecowin 2013, s. 151–161 (ve slovenském překladu: *Stoj! Tragédie pri železnej oponě. Tajné spisy*. Bratislava, Ústav pamäti národa 2015, s. 143–155).

20 Viz PEJČOCH, Ivo: Poručík Václav Horváth. In: *Historie a vojenství*, roč. 60, č. 3 (2011), s. 108.



Pomník poručíkovi Pohraniční strážě Václavu Horváthovi z roku 1960, který byl na Březníku u Modravy reinstalován v roce 2010 a následně doplněn o dvě vysvětlující desky

nezná²¹ a že kontroverze kolem pomníkové dedikace z roku 1960 je „možná dobrá“, protože lidé na historii Pohraniční stráže zapomínají, že ale „nejde o historii Pohraniční stráže, jde o historii železné opony“.²² S odstupem času se u pomníku objevily dvě vysvětlující tabule (a je příznačné, že ani u jedné nejsou texty autorizovány), z nichž druhá (z roku 2014) teprve obsahuje informaci o tom, že pomník je iniciativou Klubu českého pohraničí, ale i ta se vyhýbá přesnému popisu komemorované události.²³ Její podstatnou okolností je archivně doložený fakt (a nebyl to první takový případ), že příslušník Pohraniční stráže Václav Horváth při stíhání zběha z vlastní hlídky překročil hranice do západního Německa. To bylo přirozeně v rozporu i s tehdejšími platnými zákonnými úpravami a umírající poručík si to uvědomoval: posledním povellem přikázal dalším členům hlídky, kteří jej z jeho popudu následovali ve stíhání, aby se stáhli neprodleně zpátky za „čáru“ a nezanechali tak o průniku na cizí území důkazy.²⁴

21 jis [ŠRÁMKOVÁ, Jitka]: Pomník na Šumavě opět uctívá mrtvého pohraničnicka a „boj s nepřitelem“. In: *iDnes* [online]. 2011-07-14 [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.zpravy.idnes.cz/pomnik-na-sumave-opet-uctiva-mrtveho-pohranicnika-a-boj-s-nepritelem-1ir-domaci.aspx?c=A110714_124911_plzen_zpravy_alt.

22 VRÁNA, Karel: *Spor o pomník*. In: ČT24 [online]. Reportéři ČT, 2014-10-19 [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.ceskatelevize.cz/porady/11427438003-reporteri-ct/214452801240040/video.

23 Přepisy nápisů jsou dostupné z: www.pametnimista.usd.cas.cz.

24 Viz PEJČOCH, I.: *Vojáci na železné oponě*, s. 98 n. K případům, kdy byl zběh zastřelen na cizím území či zde byl postřelen a zavražeden zpět, docházelo již dříve. Srv. případ vojína Čepka

Zatímco veřejná debata kolem způsobu odhalení pomníku tematizuje otázku (položenou jako jedním z prvních teatrologem Vladimírem Justem), kdo byl vlastně nepřítel, bývalí pohraničníci na webu vojensko.cz považují původní instalaci (bez vysvětlení) za „nezkreslování historie“ a kritizují druhou informační tabuli, že „zkresluje pohraničnický“. Odmítání jakéhokoli jiného pohledu na událost z jejich strany ještě umocňuje fakt, že druhý aktér střetu zůstal naživu a že navíc „vrah Řanda byl bývalým prezidentem Václavem Havlem za svůj vlastizrádný a vražedný čin omilostněn!“. To je velmi tendenční vyjádření, jehož pravý význam spočívá v kritice polistopadového vývoje (personifikovaného Havlem) a s ním souvisejících „nepřátelských útoků“ proti Pohraniční stráž. ²⁵ Amnestie se totiž týkala jen trestu vyhoštění, ke kterému byl zběh odsouzen v roce 1980 vojenským soudem v Příbrami po odpykání třináctiletého trestu odnětí svobody v nejtěžší nápravné skupině. ²⁶

Druhá linie kritiky, jež se vine publikační produkcí Klubu českého pohraničí, směřuje k Havlovi vyjádření omluvy za vyhnání českých Němců (v tomto postoji ovšem klub není zdaleka osamocen). Všechny komemorační akty česko-německého, či spíše německo-českého smíření i soukromé iniciativy bývalých německých obyvatel pohraničí, kteří zde



Památník „Brána ke svobodě“ nedaleko česko-rakouského hraničního přechodu Mikulov / Drasenhofen, který je dílem architektů Tomáše Pilaře a Ladislava Kuby, sestává z třiapadesáti kovových stél. Na každé je laserem vypáleno jméno jedné oběti železné opony na jižní hranici

(*tamtéž*, s. 20–24) a následně popraveného četaře Jeřábka (*tamtéž*, s. 189–193).

25 Příběhy ze státní hranice: 06. příběh. Poručík Václav Horvát. In: Klub českého pohraničí, z.s. [online] [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.klub-pohranici.cz/news/a06-pribeh-porucik-vaclav-horvat/. Příjmení Václava Horvátha není uváděno v jednotné podobě.

26 Vladislav Řanda jako americký občan přijel v roce 1979 do Československa a byl zde zatčen (více viz PEJČOCH, I.: *Vojáci na železné oponě*, s. 99–102).

skrze pamětní místa vracejí paměť na německou minulost (zaniklé obce, hřbitovy, kostely),²⁷ jsou okruhem veteránů Pohraniční stráže přijímány velmi negativně.²⁸

Zatížení „veteránů Pohraniční stráže“ vlastní minulostí (a pokoušet se vyjádřit, o jak malou či velkou část se jedná, by bylo spekulací),²⁹ jež jim ztěžuje či znemožňuje reflektovat aspoň částečně kriticky úlohu Pohraniční stráže v udržování komunistického režimu, zároveň ztěžuje či znemožňuje jejich přiblížení paměti, která se na železnou oponu vytváří ve společnosti mimo tento okruh a jejíž součástí je i nahlížení na to, že oběti železné opony z obou stran jsou v první řadě oběťmi tehdejšího režimu. Bývalí pohraničníci jsou k polistopadové komemoraci obětí železné opony přirozeně kritičtí, neboť tyto připomínky jsou (musí být) současně obžalobou Pohraniční stráže.³⁰ Se zarputilostí a mentálním zakořeněním v dobách, kdy bylo povolání pohraničníka vyzdvižováno jako jedna z nejčestnějších služeb vlasti, setrvávají na tehdejšími oficiálními výklady, že jejich spoluobčané pokoušející se překročit hranici do svobodného světa byli „vnitřními nepřáteli“ společnosti a jako „narušitelé“ hranic nemají být vzpomínáni.³¹ Míjení paměti na hranicích se ostatně projevuje i v sémantické rovině – v paměti bývalých pohraničníků se jedná o strážení „hranice světa socialismu“ před jeho nepřáteli, zatímco ve většinové kolektivní paměti se vynořuje „železná opona“, vnímaná jako fyzická i metaforická překážka oddělující společnost od západního svobodného světa.³² Takový symbolický obsah nese početně významný okruh pamětních míst pracujících s artefakty železné opony, s její topografií („stezky svobody“) i s aktem její demontáže.³³

Problémy polistopadové komemorace – případ Lanžhot

V roce 2009 byl u Lanžhotu na Břeclavsku vztyčen pamětní kříž upomínající na dva rakouské občany zastřelené v roce 1956 Pohraniční stráží na zdejší říční

27 Například v Českých Žlebech, Knížecích Pláních, Kvidlě, Prášilech a dalších místech (srv. www.pametnimista.usd.cas.cz).

28 Srv. např. *Z letopisů odvážných: Hranice byla jejich osudem*. Praha, Národní rada Klubu českého pohraničí – Nella 2013; *Ve šlépějích Chodů: Fragmenty z historie ochrany státních hranic ČSR–ČSSR očima přímých účastníků. Politicko-historická sonda do dějin ochrany a obrany československých státních hranic 1918–1989. Sborník příspěvků*. Praha, Klub českého pohraničí 2010; *Sloužili jsme v Pohraniční stráží*. Divišov, Orego 2007; *Stalo se na hranicích: Příběhy ochránců státních hranic v období studené války 1945–1990*. Praha, Klub českého pohraničí – Nella 2005.

29 Členskou základnu Klubu českého pohraničí tvoří asi šest tisíc osob (viz ŠMIDRKAL, V.: „Železná opona“ jako české místo paměti, s. 73 – viz pozn. 6).

30 V chronologickém sledu byly vybudovány památníky ve Všerubech na Domažlicku (1996), v Hůrce u Práší (2004), ve Svatém Kříži u Chebu (2006) a v Mikulově (2014).

31 Citlivě jistě reflektují i soudní projednávání konkrétních případů, ve kterých panuje podezření z porušení dobových platných právních norem ze strany příslušníků Pohraniční stráže. Počet kauz, jejichž šetření skončilo až u soudu, je ovšem velmi omezený. Patří mezi ně již zmiňované případy zásahů na cizím státním území. (Srv. PEJČOCH, I.: *Vojáci na železné oponě*, s. 24 a 193.)

32 Srv. ŠMIDRKAL, V.: „Železná opona“ jako české místo paměti, s. 60 n.

33 Např. v Čížově na Znojemsku, Kadolci u Slavonic, Kvidlě, Mikulově, Nových Hradech, Nových Domicích u Rozvadova, Rozvadově, šumavském Stožci (srv. www.pametnimista.usd.cas.cz).

hranici, za níž se skrývá především příběh ostudného chování režimu, který po desetiletí zatajoval rodinám obětí skutečnosti o jejich osudu. Paměť na tento případ evokuje nejen místo skonu obou Rakušanů, kde se od roku 2011 nachází i jedno ze zastavení Stezky svobody, věnované téže události, ale i břevlavský hřbitov, kde byly jejich ostatky tajně uloženy do hromadného hrobu německých vojáků. Proti oběma pamětním iniciativám na hranicích, spojeným s občanským sdružením Paměť (Milan Vojta, Miroslav Kasáček, Luděk Navara), ostře vystoupili dokumentaristé Antonín Kratochvíl a Lukáš Klučka, kurátor Muzea železné opony ve Valticích. S odkazem na dokumentaci Archivu bezpečnostních složek poukázali na problematiku válečnou i poválečnou minulost Waltera Wawry, jednoho z těchto rakouských občanů, a označili komemoraci agenta Státní bezpečnosti za skandální.³⁴ Pátrání po osudech obou Rakušanů, jež mohli diváci sledovat téměř v přímém přenosu v televizním dokumentu *Ztracení otcové* a jež se stalo „příběhem, který chytil za srdce“, tak dostalo zcela jiné kontury.³⁵ Veřejná kritika vyjevila, že akty vandalství na břevlavském hřbitově, kde syn pana Wawry umístil provizorní upomínku na svého otce, i povalení zmíněného pamětního kříže mohou mít jiné konotace.

Reportáž rakouského veřejnoprávního rozhlasu, který se případu také věnoval, příběh o pátrání po skutečnostech předcházejících smrti obou Rakušanů posunula. Český televizní dokument končí okamžikem, kdy badatelé a dokumentaristé předávají synu Waltera Wawry archivní kopie svého šetření, poté co mu na autentickém místě podali výklad rekonstruující tragickou událost. Zmínky o Wawrově agentství obsažené v dokumentaci televizní reportáž nijak netematizuje. S rakouskými



Dřevěný kříž s trnovou korunou a se dvěma kovovými deskami nesoucími český a německý nápis instaloval na autentickém místě Milan Vojta, jež se objasnění případu dvou zastřelených rakouských občanů badatelsky věnoval

34 Pomník pro agenta StB. In: Informační institut [online]. 2012-08-06 [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.informacniinstitut.cz/informacniinstitut/Informacni_Institut/Aktuality/Entries/2012/8/6_Pomnik_pro_agenta_STB.html.

35 Snímek natočil režisér Aleš Koudela podle scénáře Ludka Navary a vysílala jej Česká televize 22.11.2009, znovu byl uveden 19.4.2014: *Ztracení otcové*. In: ČT2 [online]. 2014-04-19 [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.ceskatelevize.cz/porady/10258908743-ztraceni-otcove/.

redaktory Walter Wawra mladší navštívil slovenský Ústav paměti národa, kde mu byly předloženy dokumenty o spolupráci otce se Státní bezpečností, jež byla velmi pravděpodobně motivována finančně. Wawrovým úkolem bylo odhalovat totožnost konkrétních lidí v převaděčské síti z jižní Moravy do Rakouska a přes Dyji prý přecházel hranici domluveným signálem pro československé hlídky. Reportáž také zmiňuje případ únosu československého agenta americké Ústřední zpravodajské rady (CIC), kterého Wawra opil, zdrgoval a poté s menšími komplikacemi převezl přes Dyji zpět do Československa.³⁶

Je sice pochopitelné, že Milan Vojta i sdružení Paměť nechtěli pana Wawru mladšího konfrontovat s odvrácenou stranou minulosti jeho otce před objektivem kamery, zůstává tu ovšem otázka, jakou paměť svou iniciativou ve veřejném prostoru stvořili, jakkoli konkrétní komemorovaná událost přímou souvislost s agenturní spoluprací Waltera Wawry neměla – on i Karl Benedikt, oba náruživí rybáři, se stali oběťmi „běžného“ zásahu proti „narušitelům“ hranice, utajovaného až do pádu komunistického režimu.

Paměť na převaděče

Při bližším pohledu na akty polistopadové komemorace se ukazuje, že paměti na železnou oponu převaděči a kurýři nedominují. Jedna ze zatím nerealizovaných připomínek by měla být odhalena shodou okolností právě v Lanžhotu a dedikována místní převaděčské legendě, „králi lužních lesů“ Františku Gajdovi, který po prozrazení zahynul v přestřelce s pohraničnickou v roce 1950.³⁷ O zřízení pamětního místa usiloval jeho syn žijící ve Spojených státech (jeho matka s ním a dalšími třemi sourozenci byla převedena přes hranici v roce 1950, několik měsíců před úmrtím otce) a po jeho smrti v roce 2011 se záměr snaží dovést do konce již zmíněné sdružení Paměť, což v kontextu s předešlou pamětní iniciativou zrcadlí paradoxnost minulých dějů na československo-rakouské hranici.

36 Reportáž Ernsta Webera *Tod an der Grenze* vysílala stanice Österreichisches Rundfunk 1 dne 26.3.2011. V překladu a přepisu Petera Žaloudka je reportáž k dispozici i v češtině: *Smrt na hranici*. In: OŘÍK: Farníci z Ostrovačic, Řičan a Veverských Knínic [online]. 2001-05-11 [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.orik.cz/content/smrt-na-hranici. Státní bezpečnost očekávala od spolupráce s Wawrou nejen získávání informací o rakouské ostraze hranic (vzhledem k jeho nedalekému bydlišti i zaměstnání), ale i rozkrývání sítě mezi místními českými poválečnými přistěhovalci (Wawra si v roce 1952 vzal českou manželku), které československé orgány podezíraly z pomáhání převaděčům. Wawra sám byl však také v podezření, že spolupracuje s americkou kontrašpionáží. Únos agenta CIC měl být jeho prvním úkolem, jež si československá tajná služba v roce 1951 objednala. Časové vymezení únosu ani totožnost agenta a jeho další osudy zdroje neuvádějí. (Srv. KARNER, Stefan: „Skrátka, zmlátte ho do bezvedomia a dopravte cez hranice!“: Smrt agenta „Alberta“ na rybačke v rieke Dyje. In: TÝŽ: *Stoj! Tragédie pri železnej opone*, s. 143–155 – viz pozn. 19.)

37 Viz TOMEK, Prokop: František Gajda (*30.11.1913, †6.10.1950). In: Ústav pro studium totalitních režimů [online]. Dokumentace usmrcených na československých státních hranicích 1948–1989: Portréty usmrcených [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.ustrcr.cz/cs/frantisek-gajda.



Pomník českým a německým převaděčům v šumavské Kvildě-Františkově, odhalený roku 2004. Pamětní nápis připomíná: „Touto stezkou opouštěli svobodomyšlní občané svou vlast po únoru 1948. Věnováno Čechům a Němcům, kteří je s nasazením života převáděli.“

Na západní hranici od roku 2004 připomíná německé i české převaděče pomník odhalený Kruhem přátel česko-německého porozumění. Je situován u přechodu přes Teplou Vltavu ve Františkově na trase takzvaného kanálu 54 z Vimperka do Finsterau, používaného jedním z „králů Šumavy“ Franzem Kilianem Nowotným. Obraz tohoto legendárního převaděče a pašeráka je ve společenské paměti patrně už navždy zapsán tak, jak jej ztvárňuje ikonický Kachyňův film *Král Šumavy* z roku 1959 podle literární předlohy Rudolfa Kalčíka o pohraničnících z roty v Kvildě.³⁸ V rozporu s rozuzlením filmového příběhu Nowotny žil až do své smrti (1977) na bavorské straně hranic, poté co se mu zraněnému v přestřelce s pohraničnickou v roce 1950 podařilo uprchnout z místa, kde nyní stojí pomník.³⁹

Poněkud stranou zájmu stojí soukromá osobní iniciativa komemorující v srdci Českého lesa převaděče a agenta-chodce Josefa Zíku, jenž je znám spíše než

38 Více k němu viz např. KOPAL, Petr: Film *Král Šumavy* ve světle (a v temnotě) symboliky zla. In: TÝŽ (ed.): *Film a dějiny*, sv. 2: *Adolf Hitler a ti druzí. Filmové obrazy zla*. Praha, Casablanca 2009, s. 214–240. Viz též TICHÝ, Martin: Rudolf Kalčík: Životopisná črta. In: SVOBODA, Libor – TICHÝ, Martin (ed.): *Cesty za svobodou: Kurýři a převaděči v padesátých letech 20. století*. Praha, ÚSTR 2014, s. 205–225. V bývalých objektech Pohraniční stráže v Kvildě se plánovalo zřízení muzea železné opony, projekt zkrachoval v roce 2008.

39 Viz FENCL, Pavel: *Králové Šumavy / Die Könige des Böhmerwaldes: Katalog výstavy*. Praha, ÚSTR 2012, s. 45 n.



Symbolický hrob převaděče Josefa Zíky na hřbitově v Pleši, pietně obnoveném odsunutými Němci po roce 1989

ššího „krále Šumavy“ (pamětní deska byla odhalena u příležitosti jeho devadesátých narozenin v únoru 2014), a je i připomínkou jeho matky (jako symbolického donátora desky)⁴⁴ a skutečnosti, že nemohla svého syna pohřbít a pečovat o jeho

z odborné literatury prostřednictvím beletristického zpracování Zdeňka Šarocha. V knize *Výstřely z hranice* (1972) je mu věnována úvodní povídka „Jezdec Černé Máry“.⁴⁰ Kříž s pamětní deskou byl vztyčen v roce 2000 na hřbitově v Pleši, kde na počátku devadesátých let bylo v rámci úprav německých hrobů objeveno jen mělce pohřbené tělo bez rakve. Nález okamžitě vzbudil domněnku, že se jedná právě o agenta Zíku, zastřeleného pohraničnický na tomto úseku česko-bavorské hranice v roce 1951, jehož tělo bylo přivezeno na plešskou rotu a o jehož dalších osudech není nic bližšího známo.⁴¹

Nejnovější pamětní místo odhalené na hřbitově v Českých Žlebech připomíná agenta-chodce Bohumila Hasila, zastřeleného v září 1950 při jednom ze společných přechodů, které podnikal se svým bratrem Josefem (tomu se podařilo z místa střetu uniknout).⁴² Pamětní místo zprostředkovně souvisí s (dosud neúspěšným) úsilím lokalizovat autentické místo uložení převaděčových ostatků,⁴³ především je však spojeno s rodinnou pamětí – připomíná jeho dosud v Kanadě žijícího bratra, dal-

40 Šest povídek, z nichž jedna *musí* být věnována pohraničnickému psu (zde přímo již zmiňovanému Brekovi), je v knize orámováno ideologickým úvodem i doslovem, aby se snad čtenář, pohlcený „dobrodružnými“ příběhy, neidentifikoval se špatnou postavou. Autor v rámci psychologizace „negativních“ postav naznačuje v některých momentech pochopení pro jejich jednání (v případě „Jezdce Černé Máry“ pro ilegální přechody odsunutých Němců, kteří se přes hranice vraceli pro zde zanechaný majetek). (ŠAROCH, Zdeněk: *Výstřely z hranice*. Praha, Naše vojsko 1972. Doslov podplukovník Zdeněk Lukeš.)

41 Jeho osudy krátce shrnuje Zdeněk Procházka v publikaci *Putování po zaniklých místech Českého lesa*, sv. 1: *Domažlicko*. Domažlice, Nakladatelství Českého lesa 2007, s. 210 n. Srv. <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/ples-symbolicky-hrob-josefa-ziky/>.

42 I příběh bratří Hasilů beletrizuje Zdeněk Šaroch v povídce „O Hasilech bez legend“ (ŠAROCH, Z.: *Výstřely z hranice*, s. 83–125).

43 Identifikační práce vycházejí z iniciativy bývalého ředitele ÚSTR Daniela Hermana.

44 Rosálie Hasilová zemřela v roce 1972. Církevní obřad a zádušní mše sloužené pozdějším kardinálem Miroslavem Vlkem se staly (pod dohledem Státní bezpečnosti) „šumavskou

hrob. Je ale také místem paměti na rodinu rozdělenou železnou oponou a na tvrdou perzekuci rodinných příslušníků, kteří zůstali na její východní straně.

Někteří historikové považují etablovaný martyrologický polistopadový diskurz o železné oponě za „totalitárně“ uvízlý ve zjednodušeném (a přepolarizovaném) „paradigmatu železné opony“, jehož jednotlicí funkce v polistopadové společnosti je sporná.⁴⁵ Jakkoli tomuto pohledu do značné míry přitakává příběh lanžhotského kříže, je asi vhodné položit si otázku, zda by tento diskurz mohl být nějak zásadně odlišný (a skrze něj i komemorace železné opony). Jak těžké je hledat styčné body s nositelem a strážcem pohraničnické paměti, lze demonstrovat na zprávě, kterou Klub českého pohraničí vydal na jaře 2015. Byla zveřejněna u příležitosti pietního aktu u pomníku třem příslušníkům pohraničních útvarů Sboru národní bezpečnosti u budovy bývalé roty v Českých Žlebech, jenž připomíná oběti dvou různých případů z roku 1949. Její součástí je i výklad jednoho z incidentů, při němž v březnu 1949 zahynuli v přestřelce strážmíři SNB Miloslav Mutinský a Josef Pekař. Dozvíme se, že protivníkem v ozbrojeném střetnutí jim byl „bývalý poručík armády klerofašistického Slovenského štátu“ a „nacistický pohrobek“ Jaroslav Gajdoš,⁴⁶ jenž byl ve skutečnosti příslušníkem (nadporučíkem) 1. československého armádního sboru v Sovětském svazu.⁴⁷ A co je možná ještě důležitější, dočítáme se, že účastníci pietního setkání byli šokováni zjištěním, že „kdosi“ připravuje znovudhalení původní pamětní desky na autentickém místě události. Předseda místní pobočky klubu to považuje za „skandální a nehorázný počin“, neboť se „zdráhá uvěřit“, že organizovaní členové „by tak nehorázně porušili nejen zásady práce KČP, ale veškeré zásady slušného chování a morálky“. S odkazem na to, že místo původního pomníku se nachází na pastvinách nad obcí, kde se nyní celoročně pase „importovaný skot“, a tudíž není dostatečně důstojné pro znovuosazení desky, končí svou zprávu apelem, aby neznámý iniciátor zanechal „tohoto barbarského, ubohého a nelidského počínání“, jež je „bezprecedentním zásahem do činnosti místního klubu“.⁴⁸ Zděšení nad tím, že by nějaká nezávislá občanská iniciativa mohla participovat na obnovení připomínky, ukazuje na míru přivlastňování pohraničnické paměti a její interpretace. A to přesto, že se jedná o jeden z původních pohraničnických pomníčků nijak nenarušující narativ veteránů-pohraničnicků. Ten je naopak

demonstrací“ a přispěly k tomu, že mu režim záhy odňal státní souhlas s pastorační činností v Lažišti a Záblatí. (Srv. VODIČKOVÁ, Stanislava: Čím větší tlak, tím kvalitnější, co odolá: Kardinál Miloslav Vlk ve střetu s komunistickou diktaturou. In: *Paměť a dějiny*, roč. 5, č. 4 (2012), s. 93.)

45 Viz ŠMIDRKAL, V.: „Železná opona“ jako české místo paměti, s. 76 n. (viz pozn. 6).

46 Viz ZACH, František: Pietní vzpomínka u pomníčku zavražděných příslušníků Pohraničního útvaru SNB České Žleby, 26.3.2015. In: Klub českého pohraničí, z.s. [online] [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.klub-pohranici.cz/news/pietni-vzpominka-u-pomnicku-zavrazdenych-prislusniku-pohranicniho-utvaru-SNB-ceske-zleby/.

47 Viz PEJČOCH, I.: *Vojáci na železné oponě*, s. 133 (viz pozn. 15). Po útěku na Západ se Gajdoš zúčastnil jako technický seržant leteckých sil armády Spojených států korejské a vietnamské války a je pochován na Národním hřbitově Riverside v Kalifornii (zemřel roku 2005).

48 ZACH, František: Pietní vzpomínka u pomníčku zavražděných příslušníků Pohraničního útvaru SNB České Žleby, 26.3.2015.

zprostředkovaně konfrontován skrze novou komemoraci bratří Hasilů. Dotýká se totiž připomínky druhého incidentu z roku 1949, při němž v přestřelce u Soumarského mostu Josef Hasil usmrtil strážmistra SNB Rudolfa Kočího. Nově se tak v Českých Žlebech stýkají dvě paměti obou stran ozbrojených střetů na zelené hranici.

Příběh staronové komemorace v Českých Žlebech má v současné době nečekané rozuzlení. Jak se ukázalo, pamětní desku Miloslavu Mutinskému a Josefu Pekařovi znovuodhalili v květnu 2015 členové Klubu českého pohraničí (ovšem z jiné pobočky), a tato iniciativa přišla právě včas. V listopadu totiž klub o centrální pomník v Českých Žlebech, jenž byl vybudován v polovině osmdesátých let v souvislosti s dokončením nového objektu roty Pohraniční stráže, přišel, když se stávající majitel rozhodl dosud přístupný areál uzavřít veřejnosti.

Komemoraci železné opony po roce 1989 opravdu dominuje martyrologický moment. To ale nemůže být nijak překvapivé zjištění vzhledem k tomu, že oběti železné opony před listopadem 1989 připomínány být nemohly. Spolu s připomínkami německé minulosti v pohraničí tvoří pamětní místa tematizující „dějiny“ železné opony skrze její artefakty podstatnou část této komemorace. Kurýrům či převaděčům je věnováno jen několik málo připomínek, z nichž žádná dosud explicitně jejich činnost neuvádí do přímé souvislosti s ozbrojeným protikomunistickým odporem. Platí to i pro pamětní místa instalovaná mimo pohraničí, s výjimkou mediálně patrně nejznámějšího případu – dlouho odmítané veřejné připomínky popraveného agenta-chodce Rudolfa Fuksy, iniciované jeho prasynovcem a podpořené i občanskou peticí v severočeské Chrastavě. „Převaděčská“ pamětní místa jsou charakteristická dvěma momenty: buď tematizují okolnosti jejich násilné smrti při přechodech hranic, nebo jsou kontextualizována poukazy na justiční represi komunistického režimu.⁴⁹ Pomník v Kvildě-Františkově je v tomto ohledu jediný, který nese „pozitivní“ symbolický obsah vzdoru vůči režimu, tj. vyzdvihuje svobodomyšlnost občanů odcházejících do exilu a statečnost jejich převaděčů.

Paměť na politické vraždy

„Co stojí život“

V roce 1960 publikovali spisovatelé Karel Šiktanc a Jiří Šotola v časopise *Kultura* sérii reportáží věnovanou případům nedávného politického násilí v Československu.⁵⁰ Zabývaly se okolnostmi vražd komunistických funkcionářů v padesátých letech a jejich komemorací na pozadí popisu současného života v obcích a regionech dotčených těmito událostmi a představovaly pokus o jejich novou kontextualizovanou reflexi. Přinášely faktograficky poměrně věrnou rekonstrukci případů, zarámovanou do ideologického obrazu úspěšné socializace vesnice, která se prosadila

49 Srv. SVOBODA, Libor: Kurýři a převaděči jako jedna z forem protikomunistického odboje. In: SVOBODA, L – TICHÝ, M. (ed.): *Cesty za svobodou*, s. 9–15 (viz pozn. 38).

50 Týdeník zaštiťovaný ministerstvem školství a kultury existoval od roku 1957 do roku 1962, kdy byl sloučen s *Tvorbou* a nadále vycházel jako *Kulturní tvorba*.

i přes mnohé překážky. Jednalo se o jeden z prvních případů beletrizace takovýchto událostí, při níž autoři pracovali s jinak nedostupnými archivními dokumenty, a dá se předpokládat, že společenské zadání reportáží souviselo s oficiálně vyhlášeným dovršením kolektivizace vesnice.⁵¹ Odpovídá tomu výběr zpracovaných případů i závěrečné zamyšlení, jež volně na reportážní cyklus „Co stojí život“ navazovalo a jehož autorem byl již jen Jiří Šotola. Pod názvem „Odkud jsme přišli“ Šotola shrnuje některé leitmotivy reportáží o „starém“ způsobu života na vesnici (náboženské cítění a tradice, doznívající identifikace s hospodářským životem na panstvích bývalé šlechty apod.), jehož kořeny „je potřeba přesekat“, aby jej lidé mohli mentálně opustit.⁵² A zároveň aby se mohli identifikovat s „novým“ poválečným životem a jeho družstevním programem, a tím i s pamětí na komunisty, kteří se stali obětmi odpůrců socializace.

První reportáž „Vražda v Ratajské oboře“ je věnována případu, jež historik a novinář Petr Zídek nazval stínem protikomunistického odboje.⁵³ Zachycuje vraždu předsedkyně místní komunistické organizace a funkcionářky národního výboru v Chrastné u Uhlířských Janovic Anny Kvášové (1908–1952). Její aktéři byli vypátráni až o pět let později a v březnu 1958 při veřejném zasedání soudu v Tylově divadle v Kutné Hoře tři z nich odsouzeni k trestu smrti – Antonín Landstoff, Josef Pták a Josef Kubelka (popraveni byli 9. července 1958). Ještě na konci padesátých let byla vražda komunistického představitele kvalifikována i jako velezrada. Autoři reportáže ji líčí jako plánovanou popravu („odsuzuje se jako bolševička“), Zídek (jenž měl k dispozici patrně tytéž archivní dokumenty) rekonstruuje událost tak, že aktéři byli domluveni na „potrestání“ agilní funkcionářky jejím potupením (přivázáním ke stromu a ostříháním), ale na místě samém se dění vyvinulo jiným, mnohem osudovějším směrem.⁵⁴ Obdobně jako v jiných případech i zde se ústředním aktérem stal člověk s psychologicky značně problematickým profilem (podle Zídka psychopatická osobnost), který převzal ve skupině, k níž se připojil *de facto* náhodně a s níž ho nepojily žádné bližší sociální vazby, hlavní iniciativu, navíc se smyšlenou legendou o tom, že je příslušníkem odboje s napojením do zahraničí. Antonín Landstoff neměl ani žádný motiv se Anně Kvášové mstit, ale nápadu, který

51 Otázku po existenci objednávky a jejího zadavatele si klade také literární historik Milan Blahynka v recenzi na knihu *Řeč neřeč: Rozhovor Jaromíra Šlomo s Karlem Šiktancem*. Praha, Univerzita Karlova – Karolinum 2007 (BLAHYNKA, Milan: Karla Šiktance tance. In: *Obrys-Kmen* [příloha *Haló novin*], roč. 14, č. 36 (13.9.2008), s. 3. Dostupné také online z: www.obrys-kmen.cz/archivok/?rok=2008&cis=36&tisk=03.

52 ŠOTOLA, Jiří: Odkud jsme přišli. In: *Kultura*, roč. 5, č. 17 (1961), s. 10.

53 ŠIKTANC, Karel – ŠOTOLA, Jiří: Vražda v Ratajské oboře. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 10 a 11 (1960), s. 10 a 10. Srv. ZÍDEK, Petr: Stín protikomunistického odboje. In: *Lidové noviny*, příloha *Orientace* (7.–8.6.2008), s. 19 n.

54 Frustrace z toho, že plánovaná akce vyústila ve vraždu, se stala příčinou indiskrece, díky níž byla událost nakonec objasněna. Dodejme ještě, že nová beletrizace případu z 80. let (viz dále) uvozuje akt ostříhání jako myšlenku, která Kvášové mihne v naději hlavou, ale je zastřelena, protože jeden z aktérů se podřekne a vysloví jméno komplice, jehož prostřednictvím by skupina byla vypátrána, což je značně nadužívané klíše detektivních příběhů. (VRBECKÝ, František [ŠAROCH, Zdeněk]: *Mrtví nemluví*. Praha, Naše vojsko 1985, s. 161–163.)



Vražda v Ratajské oboře – nápis na pomníku v Chlumu na Kutnohorsku z roku 1982 připomíná: „Na tomto místě byla 11. ledna 1952 úkladně zavražděna třídním nepřítelem komunistická funkcionářka soudružka Anna Kvášová“

Rumíška (1923–1953), který se příslušníku Státní bezpečnosti k vraždě přiznal a byl pak při fingovaném útěku za hranice v červenci 1952 zatčen,⁵⁵ odsouzen a 6. května 1953 popraven. Příběh „Javorník není Amerika“ je vystaven na protikladu nedopadeného „režiséra“ dramatu Josefa Švardaly (*1908), který v srpnu 1950 emigroval díky únosu letadla,⁵⁷ a jím „svedeného“ vykonavatele vraždy. Švardala je vylíčen jako bezskrupulózní kapitalista (majitel palírny), Rumíšek jako prostý kovář, pro nějž lze shledat drobné známky soucitu („lump, ožrala a rváč“, se kterým „to šeredně skončilo“); ve skutečnosti byl i Rumíšek na poměry obce

vzešel od Josefa Ptáka (který naopak zcela konkrétní motiv měl, neboť byl z popudu Kvášové několikrát vyšetřován ohledně své obchodní činnosti), se ujal a sám jej také neplánovaným způsobem završil, zcela mimoběžně s jakýmkoli programem protikomunistického odboje. Pomník Anně Kvášové na autentickém místě vznikl třicet let po události.

Další reportáž zachycuje osudy aktérů vraždy Jana Benady (1910–1949), předsedy místní komunistické organizace a člena národního výboru v malé obci Javorník v okrese Veselí nad Moravou, který zde byl učitelem. Případ je typický tím, že Benda jako agilní komunistka byl v obci obecně neoblíben, což v náznamech připouští i reportáž („ať jsi měl povahu takovou nebo takovou, za povahu tě nezabili“).⁵⁵ Stejně jako i v jiných obdobných případech, z vraždy uskutečněné v březnu 1949 bylo podezříváno hned několik místních obyvatel, kteří byli Benadovými aktivitami existenčně ohrožováni („šmelináře a povaleče bral do kleští“). Vyšetřování se rozuzlilo až po nasazení agenta-provokatéra na podezřelého Tomáše

55 ŠIKTANC, Karel – ŠOTOLA, Jiří: Javorník není Amerika. In: *Kultura*, roč. 4, č. 28 a 29 (1960), s. 10 a 10.

56 Viz *Archiv bezpečnostních složek* (Praha), fond V-Brno, vyšetřovací spisy, signatura V-2030 Brno.

57 Srv. PEJČOCH, Ivo: *Přechody přes železnou oponu*. Cheb, Svět křidel 2011, s. 37.

majetnějším živnostníkem, vlastním moderním zařízením. Reportáž také nezmiňuje, že Benada se do obce přistěhoval až na konci třicátých let a i s ohledem na neuspořádaný osobní život nebyl jejími obyvateli považován za místního. Jeho památku podle autorů ztělesňují stále hořící svíčky na jeho hrobě na místním hřbitově.

Z dnešního pohledu jsou právě popsané události příkladem nejednoznačné paměti (výrok soudu z roku 1969 o procesně chybném a důkazně neúplně provedeném dokazování před soudem v roce 1953 prohloubil pochybnosti o vině popraveného, jež přetrvávají dodnes) i odmítnutého pamětního místa, když starosta Javorníku nereflektoval na nabídku zřídit v obci památku na popraveného Tomáše Rumíška. Jeho jméno se nachází pouze na pomníku politických vězňů v Uherském Hradišti z počátku devadesátých let.⁵⁸

I s příběhem politické vraždy v Koubalově Lhotě na Příbramsku se pojí různé paměti. Její důsledky stručně zmiňuje Karel Kaplan v knize *Nekrvavá revoluce* jako příklad takzvaných hospodářských procesů, které se v režii Státní bezpečnosti staly „nástrojem kolektivizace“ (v tomto smyslu jej dává rovněž do souvislosti s mnohem známějšími babickými událostmi). V procesech odhalujících „tvář vesnických boháčů“ figurovali obvinění jako údajní příslušníci protistátních skupin, agenti imperialismu či jejich pomahači, případně teroristé a žháři a takto vykreslování měli pomoci zlomit odpor vesnice ke združstevňování.⁵⁹ Události v Koubalově Lhotě nesou některé podobné rysy s předchozím případem. I zde byl zavražděným komunistickým funkcionářem „cizinec“ (volyňský Čech, který se do obce přišel) a i zde pod dojmem osvobozujícího rehabilitačního řízení (pro nedostatek důkazů), které proběhlo již v roce 1965, vzrůstalo přesvědčení, že odsouzení byli nevinnými oběťmi vysoké politické hry. Ve skutečnosti, jak potvrzují závěry přešetřování případu Úřadem pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu z devadesátých let, šlo o mocenský spor mezi



Pozapomenutá připomínka vraždy v Koubalově Lhotě: pomník na autentickém místě z poloviny sedmdesátých let

58 Srv. <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/uhrske-hradiste-pomnik-odsouzenym-popravenym-umucenym-zemrelým-ci-zastrelenym-politickým-veznum/>.

59 KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Praha, Mladá fronta 1993, s. 341.



Pamětní deska zavražděnému Václavu Burdovi, odhalená v Kamberku (Zlatých Horách) v roce 1971

čtyřmi členy místní komunistické buňky a současně funkcionáři místního národního výboru. Na jeho konci byli čtyři mrtví – zavražděný Vladimír Mandík (1892–1951) a popravení Václav Junek (1906–1951), Alois Lacina (1904–1951) a Karel Máša (1905–1951).⁶⁰ Přestože posledně jmenovaní byli odsouzeni Státním soudem v Praze k trestu smrti v náležitě propagandisticky využitém veřejném procesu v Milevsku, pojí se dodnes k těmto událostem obvyklé i méně časté mýty. Ty hovoří o odjíždějícím černém automobilu bezprostředně po spáchané vraždě, o střelné ráně za uchem (Mandík zemřel na následky úderů tyčí do hlavy)

a záhadné smrti pitvu konajícího doktora, ale i o věznění zatčených v nedalekém betonovém bunkru a o vhození jejich mrtvol do nedalekého rybníku v Kosobudech, kde je našli místní obyvatelé s nohama okousanýma od krys.

Šiktancova a Šotolova reportáž „Ulice Vladimíra Mandíka“, věnovaná tomuto případu, končí obrazem z blízké budoucnosti, kdy v nejmenovaném městečku u orlické přehrady pojmenovávají v roce 1970 na návrh funkcionářů místního národního výboru po Mandíkovi jednu z nových ulic. Tato dedikace má být symbolickým závěšením procesu datujícího se od roku 1945, který představuje konec „zapadlé, chudé, bosé a bigotní Koubalovy Lhoty“.⁶¹ Ve skutečnosti první připomínku celé události z přelomu šedesátých a sedmdesátých let tvoří naopak společný hrob popravených na hřbitově v Lašovicích u Milevska, jenž nese nápis vyjadřující přesvědčení o jejich nevině: „Bůh spravedlivý nevinné odmění“. Až poté, v polovině sedmdesátých let připomněl Vladimíra Mandíka na autentickém místě události pomník, který zde nechal postavit jeho syn.⁶²

Poslední zamyšlení, jímž se uzavírá cyklus reportáží v časopise *Kultura* z počátku šedesátých let, zmiňuje (již nerekonstruovaný) případ politické vraždy v tehdejších Zlatých Horách na Podblanicku z roku 1951, jež je spojena s několikaletým putováním zběha od Pomocných technických praporů Františka Slepíčky (1929–1955).

60 Srv. BURSÍK, Tomáš: Vražda předsedy MNV v Koubalově Lhotě. In: PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (ed.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Brno, Pries 2005, s. 257–270.

61 ŠIKTANC, Karel – ŠOTOLA, Jiří: Ulice Vladimíra Mandíka. In: *Kultura*, roč. 4, č. 16 a 17 (1960), s. 10 a 10.

62 Srv. <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/koubalova-lhota-pomnik-vladimiru-mandikovi/>.

Ten se v letech 1951 až 1955 dopustil několikrát ozbrojeného zastrašování komunistických funkcionářů na Voticku a Sedlčansku, a hned první případ se zvrtil v (politickou) vraždu. Jako zběh byl přirozeně odkázán na pomoc místních obyvatel a jeho smyšlená legenda o příslušnosti k zahraničnímu protikomunistickému odboji značně přitížila všem, kteří mu poskytli materiální pomoc a byli v souvislosti s jeho aktivitami zatčeni a souzeni. V případě vraždy předsedy Místního národního výboru ve Zlatých Horách Václava Burdy (1900–1951) se Slepíčkova údajná agentská mise stala osudnou druhému aktéru události Aloisi Jarošovi (1923–1952), jehož Státní soud v Praze označil za vůdce „teroristické bandy“ a „velkostatkáře“. Ačkoli i podle výpovědí rodiny Burdových došlo k výstřelu nešťastnou náhodou a Alois Jaroš zbraň vůbec neměl a ani Slepíčkově vědomě k usmrcení Václava Burdy nepomáhal, byl spolu s nepřítomným Slepíčkovou odsouzen k trestu smrti a 17. května 1952 popraven. Sám Slepíčka tomuto osudu unikl, zemřel v květnu 1955 při přestřelce s funkcionářem příbramského okresního národního výboru Františkem Brabcem v obci Dubno u Příbrami.⁶³ Václava Burdu připomíná pamětní deska na jeho rodném domě v Kamberku,⁶⁴ instalovaná zde v roce 1971. Obětem vyšetřování jeho smrti⁶⁵ a procesu jsou dedikovány pamětní desky v Křekovicích (sousední vesnici Kamberka), respektive ve Zvěstově na Podblanicku (obě z roku 2001).⁶⁶

Komemorace Babic a „normalizační“ výklad „třídního boje na vesnici“

Smutná úloha exemplárního případu teroristického zastrašování předních „budoatelů socialismu na vesnici“ s celostátní působností připadla politickým vraždám v Babicích na Třebíčsku. Výklad babického případu byl promptně publikován i doplněn do již probíhající výstavy „30 let KSČ“ v Památníku osvobození na Vítkově jako součást „formování paměti revoluce“.⁶⁷ Jak konstatuje Karel Kaplan, „poučné“ z Babic obsahovalo i určitou metodologickou stránku: skoncování s „měkkou“ praxí rozlišování vesnických boháčů na dobré a špatné a rozeznávání, respektive odhalování „hanebné úlohy Vatikánu“. Vlny represí majetných zemědělců provázely kolektivizační úsilí komunistického režimu v Československu po celá padesátá léta a přechodná období polevování „bdělosti“ byla jeho představiteli kritizována: „Na vesnici stále existují vesničtí boháči jako třída. Nedejme se mýlit tím, že se na vesnici nestřílí a nevráždí. Spatřujeme v jiných signálech prsty

63 Viz BURSÍK, Tomáš: Některé aspekty násilné kolektivizace venkova ve světle archivních dokumentů na příkladu okresu Sedlčany. In: BLAŽEK, Petr – KUBÁLEK Michal (ed.): *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*. Praha, Dokořán 2008, s. 224–234.

64 V letech 1949–1990 nesl Kamberk oficiální název Zlaté Hory.

65 Srv. TICHÝ, Martin: Náhlá úmrtí ve vězeňských zařízeních. In: *Paměť a dějiny*, roč. 3, č. 1 (2010), s. 93–107.

66 Srv. <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/krekovice-pametni-deska-josefu-honsovi/>; <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/zvestov-pametni-deska-obetem-komunismu/>.

67 OPAVSKÝ, Jaroslav: *Babice*. Praha, Svoboda 1951. K výstavě „30 let KSČ“ srv. SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepiscevtví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011, s. 72–88.

třídního nepřítele, jenž mění formy a taktiku, ale jehož podstata zůstává stále stejná,“ apeloval například v roce 1955 předseda vlády Antonín Novotný.⁶⁸ Karel Kaplan píše také o tom, jak silně „politická místa“ i v šedesátých letech dráždily pokusy vnést v rámci rehabilitací světlo také do babického případu, což (spolu s dalšími pochybnostmi a nesrovnalostmi) nasvědčovalo závěru, že celý případ vyprovokovala Státní bezpečnost.⁶⁹ Po letech neúspěšných snah nalézt v archivní dokumentaci důkaz, který by podpořil tento názor, sdílený mnoha badateli, však začíná převažovat stanovisko opačné. Z tohoto pohledu se tedy babický příběh jeví jako podobný zmíněným událostem v Chrastné a ve Zlatých Horách (Kamberku) v tom momentu, že je všechny zásadně ovlivnilo zapojení údajného příslušníka zahraničního odboje pověřeného „úkolem“, se kterým mu místní lidé byli ochotni pomáhat.⁷⁰

V každém případě však badatelské i publicistické otevírání starých případů v době pražského jara, jejich revidování a reinterpretování představovalo značné zpochybnění předreformního výkladu o tom, že nepřátelé socialismu se rekrutovali z řad „vesnických boháčů“, bývalých živnostníků či vůbec „bývalých lidí“ a že „třídní“ justice byla spravedlivá, když případy vražd, za nimiž stály nejružnější pohnutky, stíhala jako politické vraždy, jež současně naplňovaly trestný čin velezrady. Nástup „normalizace“ zkraje sedmdesátých let s sebou proto také přinesl tlak na přehodnocení, či přímo zrušení reformních rehabilitací, přičemž mezi nejúčinnější a často užívané metody patřilo zpochybnování samých aktérů, jejich motivací, respektive morální kredibility.⁷¹ V souvislosti s referováním o odhalení pamětní desky Václavu Burdovi v roce 1971 se *Rudé právo* řečnickky dotazovalo: „Co si pomyslet o lidech z řad ‘bývalých’ na Benešovsku, kteří se v roce 1969 pokoušeli soudně rehabilitovat členy Jarošovy bandy a udělat z nich obratem ruky národní hrdiny?“⁷² Komentář k dvacátému výročí události v Babicích byl zase vhodnou příležitostí připomenout, jak se novodobá „reakce“ pokoušela „veřejně očernit právě padesátá léta (dokonce se pokoušela rehabilitovat babické vrahy), jak z tohoto období našich mladých dějin chtěla zneužitím těch či oněch chyb, nedostatků a omylů udělat ‘dobu temna’“.⁷³ Další text k tomuto výročí, informující o položení základního kamene k babickému pomníku, uvozuje autorovo osobní vyznání: „Několikrát jsem na babické události myslel, zvláště v posledních letech, hlavně v těch kritických letech, kdy ledaskdo

68 Citováno podle: KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*, s. 345 (viz pozn. 59).

69 *Tamtéž*, s. 341–344.

70 Kurýři přicházející ze Západu organizací ozbrojeného domácího odboje nebyli pověřováni. Ladislav Malý, příslušník Moravcovy skupiny při americké zpravodajské službě, odešel do Československa bez vědomí svých nadřízených a události v Babicích byly jeho „svévolnou akcí“. (Srv. TOMEK, Prokop: *Na frontě studené války: Československo 1948–1956*. Praha, ÚSTR 2009, s. 51.)

71 Srv. např. mediální kampaň proti Klubu 231 (HOPPE, Jiří: *Opozice '68: Sociální demokracie, KAN a K 231 v období Pražského jara*. Praha, Prostor 2009, s. 256–264).

72 HEČKO, Jiří: Cennější zlata: Dvacáté výročí zavraždění komunistického funkcionáře Václava Burdy z Kamberku. In: *Rudé právo* (18.9.1971), s. 4. Článek je dostupný také z webových stránek Muzea České Sibiře v Miličíně: www.ceskasibir.cz/dok/d495.php.

73 HOŘENÍ, Zdeněk: Komentujeme Babice. In: *Tamtéž* (1.7.1971), s. 2.

vyžadoval 'socialismus s lidskou tvář'. S tímto laciným termínem se oháněli i inspirátoři vrahů. Denně jím hýřily jejich relace ve vysílačkách na západní hranici naší země. Chtěli lidskou tvář i pro bývalé vrahy i pro ty, kteří jim pomáhali.⁷⁴

Kritické vymezování vůči rehabilitacím (soudním i společenským) z reformního období tvoří integrální součást rovněž nového beletrizujícího zpracování několika politických případů z poválečných let, jehož autorem je Zdeněk Šaroch (vydal je pod pseudonymem František Vrbecký).⁷⁵ V poslední kapitole „Takoví byli a zůstali“ dokonce zvolil dokumentační aktivity Oty Rambouska v K 231 za v jistém smyslu těžiště jeho „nepřátelské“ činnosti – „odhalení“ minulosti kurýra a politického vězně i posrpnového emigranta měly být zdůrazněny morálně pochybné motivace jeho veřejného působení v pražském jaru. V příběhu „Vražda na pokyn“, věnovaném Babicím, zase autor podrobuje kritice reportérský zájem Slávy Volného (rovněž posrpnového emigranta), který v roce 1968 o případu natáčel rozhlasový pořad. Nahrané materiály podle Šarocha dokazují, že Volný chtěl dotazováním na úlohu Ladislava Malého v událostech přesvědčit veřejnost o tom, „že Babice byly vlastně dílem samotných komunistů“, a že jeho reportáž o „Antibabicích“ se rozpadla, když žádného z místních obyvatel „nenapadlo to, co chtěl Volný slyšet: že šlo o pracovníka Bezpečnosti“. Šaroch naznačuje, že (na rozdíl od něho) neměl Volný vůbec morální právo jezdit se vyptávat do Babic – to, že navštívil i vdovu po zavražděném Tomáši Kuchtíkovi, „kterou chtěl zneužít pro tuto provokaci“ (tj. reportáž), bylo „vrcholem jeho drzosti“, vypráví Šarochovi bývalý předseda Okresního národního výboru v Moravských Budějovicích.⁷⁶

Překrývání reformní narace aktualizovanou reflexí starých pamětníků použil Šaroch i v dalších kapitolách, včetně nového zpracování případu vraždy Anny Kvášové („Výstřel v Ratajské oboře“), popsaného již Šiktancovou a Šotolovou reportáží. Citacemi z rozhovoru s tehdejšími předsedy Místního národního výboru v Chrástné předkládá „autentický“ výklad „o politické vraždě jako útoku proti komunistické



Pamětní deska zavražděným funkcionářům národního výboru v Babicích z roku 1951. Fotografii demontované desky pro dokumentační projekt pamětních míst laskavě poskytl Ing. Radek Říha

74 MALÍK, Josef: Vraždili za dolary: Před dvaceti lety vkročila smrt do babické školy. In: *Tamtéž*, příloha *Haló sobota* (3.7.1971), s. 3.

75 VRBECKÝ, F.: *Mrtví nemluví* (viz pozn. 54). Stejně jako v případě *Výstřelů z hranice* měl autor k dispozici archivní dokumentaci. Kniha obsahuje „sedm skutečných případů z bojů s nepřáteli socialismu v naší vlasti“, jak ji charakterizuje text na přebalu.

76 TÝŽ: *Vražda na pokyn*. In: *TÝŽ: Mrtví nemluví*, s. 130–132.



Základní kámen pomníku v Babicích byl položen v roce 1971. Vyrytý nápis oznamoval: „Padli zákeřnou rukou třídního nepřítel při uskutečňování generální linie výstavby socialismu“

straně, která měla zemědělce odradit od družstevní myšlenky“, jejímž důsledkem byl ovšem pravý opak: „Autorita komunistické strany tady vzrostla. Už na podzim toho roku jsme založili družstvo. (...) V hospodě U Chromasů byla často bouřlivá diskuse. Například když šlo o to, jestli do družstva vzít i větší rolníky. Nakonec bylo rozhodnuto, že společně hospodařit budeme všichni. (...) Lidé se tak postupně přesvědčovali, že Anna Kvášová kdysi prosazovala správnou věc.“⁷⁷ Petr Zídek (v roce 2008) přináší ovšem pamětnickou výpověď, jež založení místního jednotného zemědělského družstva osvětluje jiným způsobem: „když ji zabili, tak všichni šli ze strachu do družstva“.⁷⁸ I v Babicích bylo družstvo založeno do roka od zdejších událostí.⁷⁹

V roce 1971 se v Babicích uskutečnila manifestační slavnost položení základního kamene k pomníku, jenž byl odhalen o čtyři roky později. S dvacetiletým odstupem zde byly znova popsány babické události. Zatímco deska odhalená v roce 1951 nesla nápis připomínající, že „v této škole padli uprostřed práce pro šťastný život našeho lidu vražednou rukou agentů západních imperialistů soudruzi Tomáš Kuchtík, Josef Roupec a Bohumír Netolička“ (s uvedením jejich občanských profesí a funkcí v místním národním výboru), nápis na kameni tuto naraci zasazoval do historického kontextu, aniž by měnil celkové vyznění: „padli zákeřnou rukou

77 TÝŽ: Výstřel v Ratajské oboře. In: TÝŽ: *Mrtví nemluví*, s. 166–168.

78 ZÍDEK, P.: Stín protikomunistického odboje, s. 19 (viz pozn. 53).

79 V okrese Moravské Budějovice bylo v roce 1952 založeno dvacet JZD, v předešlém roce jedině (viz HOLUB, Ota: *Vlčí komando*. Praha, Práce – Naše vojsko 1981, s. 138 n.).

třídního nepřítele při uskutečňování generální linie výstavby socialismu“. Současně s odhalením pomníku v roce 1975 byla v babické škole zpřístupněna „síň revolučních tradic“. Obě nově vybudovaná pamětní místa sloužila obvyklým „normalizačním“ ideologickým rituálům (hromadné návštěvy pracovních kolektivů, skládání pionýrských slibů a podobně). Skutečnost, že měla plnit v první řadě ideologickovýchovnou funkci, podtrhuje i to, že jejich vytvoření zaštiťoval ústřední výbor odborového svazu pracovníků školství a vědy. Odhalení základního kamene se zúčastnilo na dvě stě učitelů, účastníků Uherskobrodských dnů J. A. Komenského, učitelé i žáci se brigádnicky podíleli na úpravě komunikací v souvislosti se stavbou pomníku na návsi, „síň revolučních tradic“, respektive „památník“, otevřel ministr školství Josef Havlín.⁸⁰

Případy takzvaných politických vražd po únoru 1948 jsou z dnešního pohledu zapomenutými příběhy, na které upomínají již jen pamětní místa z doby „normalizace“, jež sama upadla do zapomnění.⁸¹ Nově společnost tyto případy otevřít nechce, jak o tom svědčí výše zmíněná odmítnutá iniciativa v Javorníku.

Nečetné polistopadové připomínky (Uherské Hradiště, Křekovice, Zvěstov) představují jejich aktéry jako oběti politických procesů v kontextu obecné komemorace obětí represe komunistického režimu; skutečnost, že se vztahují ke konkrétním



Pomník třem zavražděným funkcionářům národního výboru v Babicích byl odhalen v centru obce v roce 1975. Autorem politicky exponovaného díla byl akademický sochař Miloš Axman, který byl zároveň poslancem Federálního shromáždění a rektorem Akademie výtvarných umění v Praze

80 Srv. KÁBELE, Stanislav: *Babice 1951–2011: Dokumenty a polemiky o babické tragédii*. Praha, Futura 2011, s. 80; HOLUB, O.: *Vlčí komando*, s. 145 n.; [ČTK]: Památník obětem v Babicích. In: *Rudé právo* (22.9.1975), s. 1.

81 Mezi tyto případy patří i vražda majora Augustina Schramma z 27. května 1948, jemuž byla v roce 1988 odhalena (krátce nato opět sňata) pamětní deska v Praze 3. Této komemoraci se zde nevěnujeme, neboť je zcela mimo kontext ostatních případů (srv. TOMEK, Prokop: *Mýty a pravda o atentátu na majora Augustina Schramma*. In: *Historie a vojenství*, roč. 60, č. 1 (2011), s. 54–68).



Busta kněze Václava Drboly, ztvárněná sochařem Stanislavem Müllerem a odhalená v roce 2013 před babickou farou, je dosud jedinou polistopadovou připomínkou zdejších tragických událostí

ce nesnášenlivých ideologií. Pamětní desku z roku 1951 v babické škole nakonec dala obec odstranit v druhé polovině devadesátých let a základní kámen pomníku z roku 1971 v souvislosti s novou úpravou návsi kolem roku 2010. „Jiná“ paměť na události se v Babicích objevila až v roce 2013, když byla před babickou farou instalována busta pátera Václava Drboly, odsouzeného za velezradu a návod

případům politických vražd, je tu podružná.

Jiným případem jsou Babice: stejně jako byly před rokem 1989 symbolem výkladu o třídním boji na vesnici, jsou nyní symbolem sporu o tuto paměť. Ačkoli polistopadové vedení obce by bývalo rádo za událostmi z padesátých let „udělalo tlustou čáru“,⁸² ukázalo se, že takový přístup není v praxi *de facto* možný. Tlak na odstranění předlistopadových připomínek v obci ze strany anti-komunistických aktivistů i sdružení (Konfederace politických vězňů) se datuje od roku 1990 a je zřejmé, že v obci jsou tyto akty částečně vnímány jako nový ideologický diktát.⁸³ V srpnu 1990 uspořádalo vedení obce (v reakci na první výzvy veřejnosti) místní šetření, v němž se babičtí občané většinou vyslovili pro zachování ústředního pomníku (pro snětí komunistického symbolu bylo necelých čtyřicet procent respondentů). Otázku předlistopadové komemorace konzultovalo vedení obce také s právníky, totiž zda podoba pamětních míst nemůže naplňovat skutkovou podstatu trestného činu propaga-

82 Srv. vyjádření starosty Babic: „Už v roce 1991 jsme se v zastupitelstvu usnesli, že to zavřeme. Udělali jsme tlustou čáru a já nemám žádný mandát o tom mluvit.“ (KONTRA, Martin: Rozrušená země: Co všechno nám zbylo z teroru padesátých let. In: *Respekt*, roč. 9, č. 52 (1998), s. 9–11; viz též BRABEC, Jan: *Nemilosrdné příběhy českých dějin*. Praha, Národní divadlo – R-Press 2006, s. 154–159.)

83 Již v prosinci 1989 uzavřelo Západomoravské muzeum v Třebíči (dnes Muzeum Vysočiny) místní památník (síně tradic), který spravovalo jako svou expozici.



Popravené z babických procesů připomínají dva hlavní pomníky – v Jihlavě (z roku 1993) a v Třebíči (z roku 1996). Obě pamětní místa iniciovala Konfederace politických vězňů, která se současně opakovaně zasazovala o odstranění předlistopadových připomínek v Babicích

k (babické) vraždě a popraveného 3. srpna 1951 v Jihlavě.⁸⁴ Přítom iniciativy regionálních struktur katolické církve i lidové strany z počátku devadesátých let dávaly šanci na alespoň symbolické smíření s důsledky babické tragédie – uspořádání vzpomínkových mší v letech 1990 a 1991 mělo být u příležitosti jejího čtyřicátého výročí korunováno vztyčením pamětního kříže zasvěceného všem jejím obětem, k tomu však nedošlo. Zatímco jinde v regionu nová pamětní místa dedikovaná laickým obětem babických procesů i postiženým kněžím vznikala (v Jihlavě roku 1993, ve Starovičkách 1994, Lukově 1995, Třebíči 1996, Rokytnici nad Rokytnou 1998),⁸⁵ přímo v Babicích se prezentace nového pohledu neprosadila. Nová iniciativa místní katolické farnosti – Den pravdy a smíru 2011 (odkazující na slavnost z roku 1991) a odhalení Drbolovy busty o dva roky později – představuje jistě i reakci na skutečnost, že „normalizační“ pomník v Babicích adoptovali příznivci komunistické ideologie.⁸⁶ Smír paměti, respektive paměť, zatím nenastal ani mezi babickými občany, kteří jsou s místními tragickými událostmi a s jejich dopady konfrontováni již více než šedesát let, ani v celé české společnosti.

Mašínovská komemorace

Je svým způsobem symptomatické, že symbol protikomunistického odporu a zároveň středobod kontroverzí společenské debaty o třetím odboji představuje „případ bratří Mašíků“, ačkoli činnost této skupiny se typickým projevům protikomunistických aktivit v Československu na přelomu čtyřicátých a padesátých let v mnoha ohledech vymyká. Sabotáže a přepadové akce skupiny bratří Mašíků se vyznačovaly vojenským charakterem, a to nejen „technickým“ způsobem provádění, ale i způsobem uvažování. Tomu konvenovala i dobově rozšířená představa o nevyhnutelnosti nového válečného konfliktu mezi Západem a Východem, na který chtěli být připraveni (tj. vyzbrojeni); nejspíše od podzimu 1951 bylo cílem skupiny odejít na Západ, naproti očekávanému střetnutí. Mašíni považovali osoby, proti nimž plánovali akce, za protagonisty komunistického režimu, který části obyvatelstva (tj. nekomunistům) vyhlásil občanskou válku.⁸⁷ Vycházeli z nepřiliš sofistikované konstrukce (a desítky

84 Jedná se o kopii totožné připomínky odhalené v roce 2012 ve Starovičkách, rodné obci Václava Drboly, u příležitosti stého výročí jeho narození.

85 Po roce 2000 vznikla další – v Brně a Letonicích 2002, v Kuřimské Nové Vsi 2004, v Bučovicích 2005 a 2011, v Heřmanově 2011 (srv. www.pametnimista.usd.cas.cz).

86 Srv. BARTŮŇKOVÁ, Andrea: Desítky lidí si připomněly Babický případ, šedesát let starou tragédii. In: *iDnes* [online]. 2011-07-06 [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.zpravy.idnes.cz/desitky-lidi-si-pripomnely-babicky-pripad-sedesat-let-starou-tragedii-1eb-/domaci.aspx?c=A110706_110629_jihlava_zpravy_mav. Obdobné shromáždění se v roce 2011 uskutečnilo také v Čelákovcích (viz dále). Obě akce u příležitosti 60. výročí babických událostí i přepadení stanic SNB skupinou bratří Mašíků zorganizovala Komunistická strana Čech a Moravy a Klub českého pohraničí.

87 Srv. Maší: České občanství ani za miliony. Rozhovor Luďka Navary se Ctíradem Mašínem. In: *iDnes* [online]. 2004-07-28 [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.zpravy.idnes.cz/masin-ceske-obcanstvi-ani-za-miliony-d7y-/domaci.aspx?c=A040727_224811_domaci_pol; Jsou tři kategorie – odboj, odpor a disent. [Rozhovor Martina Vadase s Josefem Mašínem.]

let ji obhajovali), že ozbrojené osoby (v první řadě příslušníci Sboru národní bezpečnosti) byly prověřeny komunisty a jejich usmrčení v případě komplikací původního plánu není v rozporu s morálními postoji. Ovšem i převaděčská legenda Josef Hasil byl strážmistrem SNB, když začal pomáhat občanům ohroženým či perzekvovaným komunistickým režimem, on i další policisté působili později jako kurýři či se podíleli na protirežimních aktivitách. Historici zdokumentovali tři desítky případů popravených příslušníků Sboru národní bezpečnosti či Sboru vězeňské stráže, kteří se stali oběťmi „z druhého břehu“,⁸⁸ a jejich osudy připomíná několik pamětních míst.⁸⁹ Stejně tak lze poukázat na to, že sebezprezentaci Mašínů jako principiálně nesmiřitelných odpůrců komunistického režimu zpochybňují i některé skutečnosti rodinné historie – členství Zdeny Mašínové a Ctibora Nováka v komunistické straně či snaha obou bratrů o přijetí do vojenské akademie.⁹⁰ V souvislosti s emocionálně vypjatými mašínovskými diskusemi i s komemorací aktérů první fáze protikomunistického odporu obecně vyvstává otázka, zda společnost vůbec chce jiné hrdiny než ty, kteří skončili na popravišti či na dlouhá léta ve vězení? Vždyť netypičnost příběhu bratří Mašínů, kromě strhující emigrační anabáze, tkví i v tom, že zůstali naživu.

Komemoraci po roce 1989 i otevření celospolečenské mašínovské diskuse svým způsobem předcházelo vydání knihy Oty Rambouska *Jenom ne strach*. Názor, že teprve Rambousek objevil příběh Mašínů pro veřejnost, není sice zcela přesný, neboť ten byl již předtím beletrizován „socialistickými detektivkami“, ale odpovídá faktu, že tato zpracování, na rozdíl od Rambouskovy knihy, veřejnost v širší míře nerefletovala. Ostatně impulzem k tomu, že Ota Rambousek jako spolupracovník Rádia Svobodná Evropa oslovil v roce 1986 Ctirada Mašína, byla právě skutečnost, že se oba objevili v jedné knize z této produkce. Jejich příběhy (s náležitým ideologickým vyzněním) zpracoval již zmiňovaný Zdeněk Šaroch v kapitolách „Mrtví nemluví“ a „Takoví byli a zůstali“.⁹¹ Rozhovor Oty Rambouska se Ctiradem Mašínem pro Svobodnou Evropu se stal počátkem jejich spolupráce na vlastní knize, jež měla být „skutečným“ příběhem skupiny bratří Mašínů. Diskuse mezi osobami seznámenými s rukopisem,

In: Totalita.cz [online]. 2011-03-17 [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.totalita.cz/odbsk/odbsk_masin_rozh_mi_01_01.pdf.

88 Viz PEJČOCH, Ivo – TOMEK, Prokop: *Policisté na popravišti: Příslušníci SNB popravení v Československu z politických nebo kriminálních důvodů v letech 1949–1962*. Cheb, Svět křídel 2013, s. 5.

89 Například ve Frýdku-Místku (Ladislav Cée), v Klatovech (František Havlíček, Václav Šnajdr), Chrastavě (Rudolf Fuksa), Horní Bříže (Josef Sporka) a na dalších místech. Popravené příslušníky SNB souhrnně připomíná pamětní deska v budově Policejního prezidia ČR v Praze.

90 Srv. NĚMEČEK, Jan: *Mašínové: Zpráva o dvou generacích*. Praha, Torst 1998, s. 167; KALOUS, Jan: Mašínové: Materiál k veřejnému senátnímu slyšení výboru pro vzdělání, vědu, kulturu, lidská práva a petice, 16.6.2004 od 15.00 hodin. In: *České vlastenecké stránky* [online] [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.svedomi.cz/aktuality/a2004/kalous_masinove.htm. Ke způsobům, jak se tento rozpor interpretuje v mašínovských vyprávěních, srv. ŠVĚDA, Josef: *Mašínovský mýtus: Ideologie v české literatuře a kultuře*. Příbram, Pistorius 2012, s. 119–127.

91 VRBECKÝ, F.: *Mrtví nemluví*, s. 73–107 a 205–226.

který Ota Rambousek odevzdal Josefu Škvoreckému v roce 1987, v mnoha ohledech předznamenává základní linie mašínovského polistopadového diskurzu (kromě již neaktuálních úvah o tom, jak by kniha mohla být propagandisticky využita komunistickým režimem).⁹² Ukazuje na míru překvapení příběhem, o němž by se dalo předpokládat, že v prostředí exilu bude dostatečně znám, i na to, že syrovost popisu vyvolala návrhy na jeho „uhlazování“ – jednak rodinnou i historickou kontextualizací (propojením s druhým odbojem) a jednak soudobou reflexí vlastního minulého jednání ze strany aktérů. Ota Rambousek, jenž se jako bývalý kurýr, politický vězeň a jeden ze zakladatelů K 231 cítil být s postoji Mašínů spřízněn,⁹³ označil redaktorské posudky za „kádrové materiály“ a odmítal „filosofování nad tím, co se nemělo či mělo stát“, protože podstatou debat není, *jak* je to napsáno, ale *co* je popsáno. Škvorecký, který nechtěl rukopis ve stávající podobě vydat, byl jedním z těch, kteří plédovali pro řešení, aby vzpomínky psané s odstupem doby obsahovaly i aktuální vyjádření Mašínů („zamyšlení nad tím, jestli to měli dělat, a nějaké přiznání, že to třeba tak jednoduché nebylo“). V tomto ohledu se ztotožňoval s názorem Václava Havla, který nad nereflekтовanou podobou „vyprávění veteránů studené války“ (z roku 1987) vyjádřil přinejmenším údiv.⁹⁴ Tyto dvě polohy (z nichž jedna představuje spíše vědomé nepřehodnocování minulosti) se staly významnou součástí pohlížení na činnost mašínovské skupiny, která se přenesla po listopadu 1989 i do Československa, kde v edici *Revolver revue* vyšlo vyprávění Ctirada Mašína zpracované Otou Rambousekem.⁹⁵

Není však kritika Mašínů za jejich používání násilí bez slitování vedena dnešním pohledem, který se s projevy násilí (v civilizované Evropě) neslučuje? A neplatí to i pro jejich postoj „žádné slitování s protivníky až do smrti“, jenž se přiči pěstované kultuře smíření? Nemají pravdu zastánci Mašínů, když říkají, že jiné hrdiny nemáme a ty, které máme, bychom si měli ponechat? Že Mašíni se uchýlili k násilným prostředkům, jelikož je používala i komunistická moc, a že pokud necítí potřebu se (intelektuálně) pitvat v každém aspektu svých motivů a svého jednání, je to jejich legitimní názor a měli bychom ho respektovat (a ne se stále dotazovat po „svědomí hrdinů“⁹⁶)? Že Mašíni sice nemají čisté ruce, ale na rukou tehdejších mocných ulpělo krve nepoměrně víc, a že účinně se s nimi nedalo bojovat silou myšlenky či mravními

92 Korespondence o přípravě rozhovoru a vydání knihy je zveřejněna v publikaci: MAŠÍN, Ctirad – MAŠÍN, Josef – PAUMER, Milan: *Cesta na severozápad*. Ed. Petr Blažek a Olga Bezděková. Praha, Academia 2010, s. cxí–cxviii.

93 Srv. např. BEZDĚKOVÁ, Olga: Odchod za úsvitu: Statečný kurýr a pešák protikomunistického odboje Otakar Rambousek odešel na věčnost. In: *Paměť a dějiny*, roč. 3, č. 2 (2010), s. 67.

94 Dopis Josefu Škvoreckému z prosince 1987, v němž Václav Havel reaguje na rozhovor Oty Rambouska se Ctiradem Mašínem publikovaný pod názvem „Vyprávění veteránů studené války“ v dubnu 1987 v exilovém časopise *Západ*, byl přetištěn ve zmíněné knize *Cesta na severozápad*, s. cxiv.

95 RAMBOUSEK, Ota: *Jenom ne strach*. Praha, Nezávislé tiskové středisko 1990. Rambousek a po něm i další autoři (srv. NOVÁK, Jan: *Zatím dobrý: Mašíni a největší příběh studené války*. Brno, Petrov 2004) vycházeli z rukopisu pořízeného Ctiradem Mašínem na konci 50. let a editovaného Petrem Blažkem a Olgou Bezděkovou *Cesta na severozápad*.

96 Viz KAČOR, Miroslav: *Svědomí hrdinů: Jiná tvář odbojové skupiny bratří Mašínů*. Praha, Rybka Publishers 2009.



Pamětní deska odhalená v Chlumci nad Cidlinou v roce 1970 připomíná, že na tomto místě „byl dne 13. 9. 1951 zákeřně zavražděn teroristy mladší strážmistr SNB Oldřich Kašík, nar. 13. 1. 1914, otec dvou nezaopatřených dětí. Padl při výkonu služby zákeřnou rukou nepřátel socialistického státu“

postoji (protože víme, jak tento způsob boje dopadl)? Že „nemůžete psát básničky proti režimu, který vás chce odsoudit k smrti“,⁹⁷ zkrátka že „nebojovali švestkovými knedlíky“?⁹⁸ A že se nemá relativizovat všechno včetně skutečnosti, kdo je v jejich případě viníkem a na čí stranu padá vina za jeho oběti?

Jaký je tedy současný stav komemorace Mašínů a jejich obětí? Na počátku sedmdesátých let byly odhaleny pamětní desky příslušníkům Sboru národní bezpečnosti Oldřichu Kašíkovi v Chlumci nad Cidlinou a Jaroslavu Honzátkovi v Čelákovcích. Deska věnovaná Honzátkovi byla sejmuta na základě rozhodnutí městského zastupitelstva v roce 1994. Byla uložena do sbírek čelákovického muzea, odkud si ji místní komunistická organizace zapůjčuje pro výroční pietní akty.⁹⁹ Také pamětní desku

97 Citovaná slova pocházejí z rozhovoru s Petrem Skálou, členem zastupitelstva města Sadská, které v roce 1997 udělilo bratrům Mašínům a Milanu Paumerovi čestná občanství (*tamtéž*, s. 110).

98 CHALUPOVÁ, Markéta: *Nebojovali švestkovými knedlíky: Odbojová skupina bratří Mašínů v zrcadle dobového tisku*. Brno, Computer Press 2011.

99 Za větší pozornosti médií se tak stalo i při šedesátém výročí tragického incidentu v roce 2011. (Srv. Stovka lidí uctila památku strážmistra, kterého zabili Mašini. In: *Novinky.cz* [online]. 2011-09-28 [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.novinky.cz/domaci/245871-stovka-lidi-uctila-pamatku-strazmistra-ktereho-zabili-masini.html; DASTAN, Josef: Komsomolci v Čelákovcích jasně vyjádřili, že teroristická vražda nevinného je zločin. In: Svaz mladých



Pamětní deska strážmistru Jaroslavu Honzátkovi v Čelákovících z poloviny sedmdesátých let, odstraněná v roce 1994

v Chlumci nad Cidlinou doporučila kulturní komise města na konci devadesátých let odstranit kvůli ideologickému zatížení nápisu, který deska nese, ale městské zastupitelstvo se k návrhu nepřiklonilo. K zastáncům zachování desky patří i vlastníci vily, v níž bývalá služebna SNB sídlila. Je asi namístě zmínit, že komunistický režim jaksi opomněl zřídit připomínku třetí, civilní oběti (Josefa Rošického) a že také v případě obou zavražděných příslušníků SNB nebyla pieta vůči nim a jejich pozůstalým velmi pravděpodobně primárním motivem zřízení pamětních míst.¹⁰⁰ Toto opomenutí zvedli ze země v roce 2011 představitelé Komunistické strany Čech a Moravy, když veřejně požádali prezidenta republiky, aby oběti přepadových akcí mašínovské skupiny v Československu uctil v rámci každoročního předávání státních vyznamenání. Svůj návrh podepřeli argumentací, že jejich památka byla poskvrněna, když ministr obrany Alexandr Vondra v srpnu téhož roku vyznamenal bratry Mašiny vojenským

komunistů Československa Východní Čechy [online]. 2011-10-08 [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.smkc-vychodnicechy.webnode.cz/news/komsolmci-v-celakovicich-jasne-vyjadri-li-ze-teroristicka-vrazda-nevinneho-je-zlocin-/.

¹⁰⁰ V rozhovoru s Miroslavem Kačorem popisuje dcera Oldřicha Kašíka nedůstojné chování vůči rodině, které odhalení pamětní desky v červnu 1970 a organizaci tohoto aktu provázelo (KAČOR, M.: *Svědomy hrdinů*, s. 45 n.).



Připomínka bratří Mašínů na dětském orloji výtvarnice Lucie Seifertové v Poděbradech z roku 2011

vyznamenáním Zlatá lípa (ceremonie se odehrála v Clevelandu při pohřbu Ctirada Mašína).¹⁰¹

Ve stejné době, u příležitosti šedesátého výročí tragické události v Chlumci nad Cidlinou přišlo místní Občanské sdružení kulturně smýšlejících s novou iniciativou zřídit v blízkosti stávající pamětní desky ze sedmdesátých let nové pamětní místo, jež by neslo (nápisem na pamětní desce) objektivizující výklad, konzultovaný s historiky. Ten měl charakterizovat přepadení stanice SNB jako „nezdařilý pokus o získání automatických zbraní pro organizovaný protikomunistický odboj“, při němž došlo „k politováníhodnému usmrcení mladšího strážníka Oldřicha Kašíka“. Podobu pomníku navrhl akademický sochař Aleš John jako trojboký jehlan s vyrytými iniciálami aktérů přepadení, v jehož základně je zasazena deska s nápisem. Sdružení získalo podporu městské kulturní komise, zatímco rada města

101 rv.: Pohraničník, členové KSČ i milicí: Filip navrhl oběti Mašínů na metal. In: *iDnes.cz* [online]. 2011-09-11 [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/pohranicnik-clenove-ksci-i-milici-filip-navrhl-obeti-masinu-na-metal-1d7-/domaci.aspx?c=A110910_182754_domaci_jw. Clevelandské ceremonii předcházelo vyznamenání z roku 2008, kdy při návštěvě Washingtonu předal premiér Miroslav Topolánek Josefu Mašínovi „soukromou“ premiérskou plaketu. Oba akty vyvolaly vlnu protestů.

Chlumec nad Cidlinou další projednávání nedoporučila. Veřejnou prezentaci makety pomníku si přišlo prohlédnout asi dvacet lidí.¹⁰²

Ve stejném roce byl na poděbradské kolonádě instalován dětský mechanický orloj, na jehož tubus umístila výtvarnice a spoluautorka populárních komiksových *Dějin udatného českého národa* Lucie Seifertová plakáty představující dějiny města, včetně připomínky bratří Mašínů, která je pojata jako pozvánka k orientačnímu běhu Poděbrady–Berlín. Artefakt vzbudil odmítavé reakce stejně jako pamětní deska Milanu Paumerovi odhalená o rok později, jež vznikla za přispění soukromých (a v anonymitě zůstávajících) donátorů. Umístění desky schválilo těsnou většinou poděbradské městské zastupitelstvo i přes panující obavy, že deska se stane terčem vandalů. Pamětní deska třetímu členu skupiny, kterému se v roce 1953 podařilo probít na Západ, je uvozena mottem „Z otroctví bez boje není naděje nalézt cestu ke svobodě“ a zjevně odkazuje na činnost celé skupiny, jak ostatně potvrdil iniciátor pamětního místa, předseda Nadačního fondu Milana Paumera Jiří Cihlář.¹⁰³

Milan Paumer sám byl iniciátorem připomínky Zdeny Mašínové, jež byla po útěku synů zatčena, odsouzena a zemřela ve vězení, a jejího manžela generála Josefa Mašína, hrdiny druhého odboje. Pamětní deska z roku 2003 doplňuje starší pomník obětem nacismu na prvním nádvoří poděbradského zámku. Člen mašínovské skupiny Ctibor Novák je uveden mezi vojáky z povolání, kteří byli popraveni v politických procesech padesátých let, na pamětní desce umístěné na budově generálního štábu české armády v Praze-Dejvicích. Takové přiřazení je ovšem z hlediska jeho poválečné profesní dráhy i ve vztahu k procesu, v němž byl odsouzen, zcela formální.¹⁰⁴ Zdena Mašínová, Ctibor Novák, Zbyněk Janata i Václav Švéda jsou ještě připomínáni v rámci pietní úpravy ďáblického pohřebiště.

Paměť na Mašíny stále rozděluje společnost¹⁰⁵ na ty, pro něž jsou ztělesněním protikomunistických odbojářů a hrdiny, a na ty, kteří v nich vidí jen sprosté vrahy, co nemají s ideály odboje nic společného. Mezi těmito krajními postoji je zřetelné ještě třetí stanovisko (zastávané například Petrem Zídkem a Tomášem Zahradníčkem), jež reflektuje činnost skupiny bratří Mašínů v rámci protikomunistického odporu jako selhání: Mašíni byli sice vedeni čistými pohnutkami, ale svým jednáním způsobili zlo, které režim nijak neoslabilo – zabili nevinné, zničili vlastní rodinu a sami

102 Viz CATULUS: Prezentace pamětní desky. In: *Chlumecké listy*, č. 10 (2011), s. 24 n.; srv. VÍTKOVÁ, Kateřina: Lidí přišlo pár, o pomníku Mašínů rozhodne vedení Chlumce. In: *iDnes* [online]. 2011-09-15 [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.hradec.idnes.cz/lidi-prislo-par-o-pomniku-masinu-rozhodne-vedeni-chlumce-p3Z/hradec-zpravy.aspx?c=A110915_1651955_hradec_zpravy_klu.

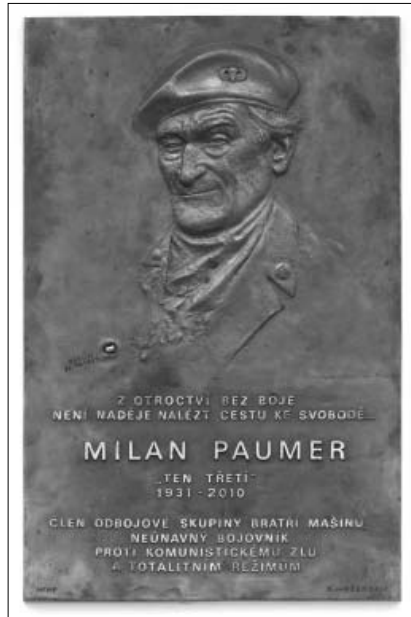
103 ČTK: Protikomunistický odbojář Paumer má pamětní desku v Poděbradech. In: *deník.cz* [online]. 2012-10-06 [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.denik.cz/Z_domova/protikomunisticky-odbojar-paumer-ma-pametni-desku-v-podebradech-20121006.html.

104 Srv. kapitolu věnovanou Ctiboru Novákovi v knize Jana Němečka *Mašínové*, s. 193–212 (viz pozn. 90).

105 Srv. např. TICHÝ, Martin: Česká společnost ve světle mašínovské diskuse: Co zaznělo po smrti Milana Paumera o skupině bratří Mašínů. In: *Paměť a dějiny*, roč. 3, č. 3 (2010), s. 120–124.

přežili.¹⁰⁶ „K povinností bojovníka, který bere spravedlnost do svých rukou, což tehdy učinili, patří správně vyhodnotit situaci, zvolit protivníka a prostředky k boji. V tom všem úplně selhali.“¹⁰⁷

Podle autora knihy *Mašínovský mýtus* Josefa Švédy odpovídají tyto tři polohy antikomunistickému mýtu, respektive komunistickému antimýtu (ve smyslu negativním, nikoli negujícím) či takzvané konsenzuální pozici (jež neoznačuje Mašíny za vrahy a řadí se tedy spíše na stranu mýtu). Mýtus (vytvářející „antikomunistickou romanci“) i „konsenzuální pozice“ patří „v zápasu o kolektivní paměť v českém postkomunismu“ do liberální ideologické struktury a celý „boj o Mašíny“ je výrazem snahy „podmanit si minulost a dát jí nějaký jednotný a pevný smysl, který by obhajoval a zdůvodňoval [ideologický] status quo“, jenž se týká komunistického antimýtu i dnešní mašínovské hrdinské legendy. Švéda zaznamenává zřetelný posun od antimýtu k mýtu (odvozený od posunu diskusí o tom, zda mají být Mašíní plně rehabilitováni, k diskusi, zda mají být vyznamenáni) a predikuje dvě možné cesty dalšího vývoje – buď Mašíny čeká plnohodnotné vřazení do postkomunistického panteonu (do kterého už podle autora částečně patří), nebo (v případě náhlé změny režimu) upadnou do zapomnění.¹⁰⁸ V tomto smyslu lze rovněž interpretovat přece jen znatelný trend



Pamětní deska Milanu Paumerovi v Poděbradech z roku 2012, vytvořená sochařem Kryštofem Hoškem

106 Viz Historik Zídek k Mašínům: Třetí odboj není odboj. In: ČT24 [online]. Před půlnocí, 2011-08-18 [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1247191-historik-zidek-k-masinum-treti-odboj-neni-odboj.

107 ZAHRADNÍČEK, Tomáš: Tragický omyl třetího odboje. In: *MF Dnes* (28.7.2010), s. 8. Článek je dostupný z webových stránek Muzea České Sibiře: www.ceskasisir.cz/dok/d705.php.

108 Švéda chce sémiotickou analýzou mašínovských textů oponovat názoru o postideologické literární tvorbě po listopadu 1989 a dochází k závěru, že „reprezentace bratří Mašínů jako bojovníků za liberální demokracii nejsou ‘méně ideologické’ než příběhy o nich z doby komunismu“. Na budování mašínovského mýtu se prý výrazně podílí „oficiální historický diskurs“, zatímco tzv. konsenzuální pozice (odpovídající stanovisku Mašíny nevyznamenávat, „nechat být“, jež zastávali v prezidentském úřadu Václav Havel i Václav Klaus) ve vztahu k mašínovským diskusím žádné výrazné vlastní reprezentace nevytváří. (ŠVÉDA, J.: *Mašínovský mýtus*, s. 188–198 a 220–241, citace s. 235 a 240 – viz pozn. 90.) Na problematice ztotožňování narativů o Mašíněch s mašínovským mýtem upozorňuje Françoise Mayerová v recenzi: Doktorát jako nástroj ideologického boje: Nad knihou Josefa Švédy o „mašínovském mýtu“. In: *Babylon*, roč. 12, č. 4 (2013), s. 6.

k mašínovské komemoraci. Není přitom bez zajímavosti, že Konfederace politických vězňů se na žádné nepodílela, ač ústy své předsedkyně Naděždy Kavalírové deklarovala, že „stanovisko Konfederace k bratrům Mašínům je naprosto jednoznačné: stojíme na jejich pozici a stojíme věrně za nimi“.¹⁰⁹

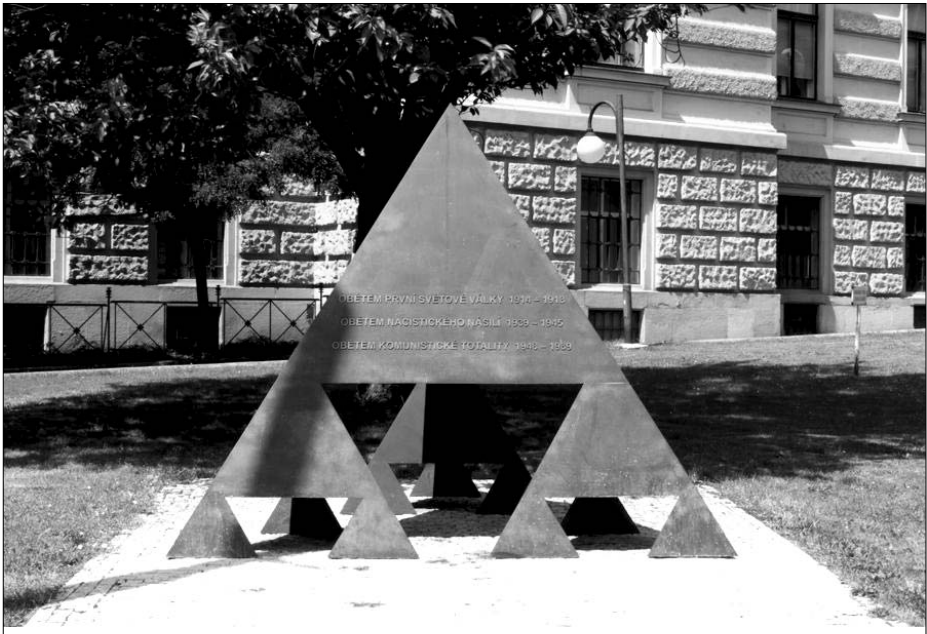
Třetí odboj a paměť

Když Zdena Mašínová mladší označila Václava Havla za „jen rozmazleného mazánka“,¹¹⁰ pojmenovala tak s typicky mašínovskou přímočarostí podstatu odtažitého vztahu, jenž se záhy po listopadu 1989 vyvinul mezi protikomunistickým odporem z padesátých let (reprezentovaným v první řadě Konfederací politických vězňů) a „intelektuální“ disidentskou rezistencí po roce 1968 (personifikovanou Havlem). Protirežimní odpor v letech 1948 až 1989, jak jej zastřešuje pojem „třetí odboj“, jenž má vyvolávat představu homogenních postojů jeho aktérů, je jen iluzorním obrazem, používaným především v politickém diskurzu. Z tohoto chtěného obrazu o jednoduše společnosti generující „účastníky třetího odboje“ vyvěrají mnohá nepochopení, neboť společnost roku 1950 a roku (například) 1975 odděluje čtvrtstoletí, během něž došlo k zásadním společenským změnám. Součástí rezervovaného vztahu panujícího mezi oběma skupinami je i vykreslování vzájemně kritického obrazu. Z jedné strany je patrný despekt vůči disidentům jako bezmála povalečům a promiskuitním narkomanům, kteří s opravdovou represí komunistického režimu nebyli nikdy konfrontováni a po převratu byli vyzdvižováni (Václavem Havlem) do politiky a funkcí, zatímco z druhé strany se projevuje blahosklonný přístup k funkcionářům a „zasloužilým“ politickým vězňům konfederace jako k lidem mentálně uvízlým v padesátých letech, kteří nechápou, jak se doba změnila.

Diskurz Konfederace politických vězňů rozvíjený na počátku devadesátých let byl ze strany politických vězňů padesátých let reakcí na skutečnost, že v obou púnorových dějinných meznících, tj. za pražského jara a po listopadu 1989, se jim nedostalo společenské satisfakce, když v prvním případě byli zastíněni reformními komunisty, v druhém disidenty (včetně disidentů z řad bývalých reformních komunistů). Proti „vítěznému“ diskurzu disentu (v jehož centru stojí pád komunismu a ti, kteří pro jeho destrukci pracovali) zdůrazňuje potřebu nahlížet na komunistický režim už od jeho nastolení a ze zorného úhlu jeho prvních obětí i nutnost provést skutečnou dekomunizaci, jejíž představy silně ovlivňovala specifická vězeňská

109 Záznam z veřejného slyšení senátního výboru pro vzdělávání, vědu a kulturu, lidská práva a petice k odbojové činnosti bratří Mašínů, konaného 16. června 2004, je online dostupný z: www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/finndoc. Nejpozději od roku 2008 je ovšem tento vztah zatížen kontroverzí mezi předsedkyní konfederace a Zdenou Mašínovou mladší (srv. ČTK: Dcera Josefa Mašína odmítla vyznamenání pro otce. In: *Týden.cz* [online]. 2008-10-27 [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: www.tyden.cz/rubriky/domaci/dcera-josefa-masina-odmitla-vyznamenani-pro-otce_87522.html).

110 Charta 77 nebyl pravý odboj: Rozhovor Jana Geberta se Zdenou Mašínovou mladší. In: *Týden*, roč. 21, č. 47 (18.11.2014), s. 34–39.



Brněnský Pomník tří odbojů z roku 2006 je věnován „obětem první světové války 1914–1918, obětem nacistického násilí 1939–1945 a obětem komunistické totality 1948–1989“. Představuje tak propojení odbojového (název) a martyrologického (nápis) narativu. Kompozice jehlanů odlitých z bronzu propůjčuje dílu akademického sochaře Michala Gabriela geometrickou i symbolickou jednotu

zkušenost. Proti většinovému konsenzu o právní kontinuitě polistopadového režimu a tlusté čáře za minulostí postavili političtí vězni koncept třetího odboje, v němž reprezentují první bojovníky proti komunismu. Budovaný obraz třetího odboje, zdůrazňující historickou kontinuitu s odbojem z obou světových válek, představoval prostředek, jímž se političtí vězni domáhali jeho uznání (mimo jiné s odvoláním na zákon č. 255/1946 Sb., uznávající protinacistický odboj za druhé světové války), a souvisel i s legitimizací jeho ozbrojených aktů.¹¹¹

Ač faktické, respektive právní uznání třetího odboje zůstalo v devadesátých letech nevyslyšeno, obraz tří odbojů postupně zaplňoval veřejný prostor. Konfederace politických vězňů je jako sdružení bezprecedentně neaktivnějším iniciátorem pamětních míst v České republice a právě vzpomínkové aktivity patří k těm, v nichž je její společenský vliv nejsilnější. U pamětních míst tematizujících širokou odbojovou tradici zatím stále ještě mírně převažuje spojení druhého a třetího odboje, označované za připomínky vztahující se k období „totality“, „nesvobody“ či

111 Srv. MAYER, F.: *Češi a jejich komunismus*, s. 166–187 (viz pozn. 1).

„bezpráví“. Jejich dedikace se zřetelně emancipují – zatímco v devadesátých letech výrazně dominovala pamětní místa, v nichž byli političtí vězni označováni jako oběti, novější komemorace je častěji připomíná jako aktéry odboje. Kromě nových polistopadových pomníků třem odbojům (například v Brně, Olomouci nebo Opavě) se ve většině případů jedná o instalaci připomínky (zpravidla pamětní desky) na již stávající pomníky, prvorepublikové či bezprostředně poválečné. Dochází tak k opakovanému vrstvení paměti, které završuje „tříodbojová re-dedikace“ – většina dosavadních připomínek nebyla odbojová, upomínala na válečné oběti (v České Lípě, Hradci Králové, Suchdole nad Lužnicí a dalších místech). Do tohoto typu re-komemorace patří ještě několik málo památníků zbudovaných za komunistického režimu a revitalizovaných po roce 1989 (například v Brandýse nad Labem pamětní místo věnované původně protifašistickým bojovníkům, v Novém Bydžově pomník Rudé armády).¹¹² Jak podotýká Françoise Mayerová, třetí odboj umožňuje zastřešit různé zkušenosti jedinou identitou, ač většina politických vězňů padesátých let nebyla skutečnými odbojáři a někteří odbojáři, jimž se podařilo odejít do exilu, nebyli politickými vězni.¹¹³

Jakou paměť tedy (spolu) vytvářejí pamětní místa připomínající násilné akty provázející občanskou rezistenci vůči komunistickému režimu? A jsou paměť na protikomunistický odpor či odboj?

Především je třeba konstatovat, že komemorace, jíž se věnoval tento text, tvoří jen část celkové dokumentace pamětních míst na komunistický režim¹¹⁴ a nezahrnuje ani všechna pamětní místa na události spojené s ozbrojeným násilím,¹¹⁵ které nebylo v rámci protikomunistického odporu padesátých let typickým, ale také ne výjimečným jevem (tj. nešlo jen o příznačné „excesy“). V souvislosti s neutuchající diskusí o bratřích Mašínech se opakovaně vynořuje otázka, zda měli odbojáři morální právo usmrcovat mocenské opory režimu. Pro hlubší poznání a pochopení minulosti je však asi účelnější se ptát, zda šlo opravdu na jedné straně o odbojáře a na druhé straně o opory režimu.

112 Srv. <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/brandys-nad-labem-stara-boleslav-pomnik-obetem-boju-za-svobodu/>; <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/novy-bydzov-pomnik-obetem-1-a-2-svetove-valky-a-komunisticke-totality/>.

113 MAYER, F.: *Češi a jejich komunismus*, s. 187.

114 Viz www.pametnimista.usd.cas.cz. Významnou část (více než 150) z celkových asi šesti set tvoří pamětní místa v projektu označovaná jako symbolická, která bez konkrétní dedikace představují *obecnou* připomínku (téměř bez výjimky) obětem komunistické represe. Jejich iniciátorem je ve výrazné většině Konfederace politických vězňů.

115 Bylo by třeba k nim přiřadit i upomínky na usmrcení strážmistra SNB bombovým útokem na sekretariát KSČ v Milevsku (Milevsko, Obděnice), zastřelení strážmistrů SNB při pokusu o zatčení (Uherské Hradiště, Vsetín), usmrcení příslušníka strážního praporu při přepadení (Praha 7), zastřelení údajného provokatéra Státní bezpečnosti v Hodoníně (Dolní Bojanovice) a informátora Státní bezpečnosti (Svatý Hostýn) či případy usmrcení osob podezřelých z provokátérství v rámci protirežimních skupin (Tišnov, Ostrava) a některé další (srv. *tamtéž*).

Na první část otázky odpověděl brizantně Petr Zídek: třetí odboj nikdy neexistoval.¹¹⁶ Protikomunistický odboj označil ve světle historického poznání za „neudržitelnou konstrukci“ a jeho kodifikaci jako součásti politické proklamace prozazené částí politické reprezentace za chybnou (a je třeba říci, že v tomto názoru není osamocen).¹¹⁷ Argumentuje tím, že činnost nečetných a izolovaných protikomunistických skupin nenaplňuje atributy odboje, jak jej chápeme pro období obou světových válek, a také že při kritické analýze dokumentů represivních složek jakožto *de facto* jediného zdroje, který máme k dispozici (když nežijí už téměř žádní pamětníci), nelze minulé děje spolehlivě rekonstruovat a průkazně oddělit autentické protirežimní aktivity (či jejich míru) od iniciativ vyprovokovaných. Ozbrojený odpor považuje Zídek za „zcela marginální fenomén, který se týkal několika stovek osob“.¹¹⁸ Z takového náhledu ovšem plynou další otázky: Je popření třetího odboje nutně vyjádřením celkové skepse k protikomunistickému odboji a odporu po únoru 1948? Nebo autenticitu protirežimních vystoupení naplňuje „neozbrojená“ část protikomunistických struktur, která pracovala s politickými nebo zpravodajskými nástroji (jako jsou výzvy, letáky, informační kanály na Západ a podobně), či ji reprezentují principiální



Vrstvení paměti: prvorepublikový pomník obětem Velké války ve Vilémově na Havlíčskobrodsku, rozšířený nejdříve o připomínku obětí druhé světové války a v roce 1994 také obětí a odpůrců komunismu. Poslední vrstvu paměti reprezentuje dedikace: „Obětem násilí a komunistické zvěle v letech 1948–1989. Účastníkům protikomunistického odboje na Vilémovsku“

116 ZÍDEK, Petr: Chiméra třetího odboje. In: *Lidové noviny*, příloha *Orientace* (18.–19.9.2010), s. 24.

117 Viz též Historik Zídek k Mašinům (viz pozn. 106). Srv. např. ZAHRADNÍČEK, T.: Tragický omyl třetího odboje (viz pozn. 107); TÝŽ: Žádný zákon o odboji. In: *MF Dnes* (25.8.2010), s. 8. Článek je dostupný z webových stránek Muzea České Sibiře: www.ceskasibir.cz/dok/d709.php.

118 Historik Zídek k Mašinům.

morální a občanské postoje zastávané v přímé konfrontaci s násilím režimu (generál Heliodor Píka, Milada Horáková, páter Josef Toufar)?

Vraťme se však k druhé části výše položené otázky, totiž zda oběti ozbrojeného odporu v padesátých letech byly mocenskými oporami režimu. Zde se ukazuje podstatný rozdíl mezi *de facto* náhodnými oběťmi mašínovské skupiny a oběťmi dalších „politických vražd“. V druhém případě pocházely oběti ze zřetelně identifikovatelného okruhu osob, vymezeného právě příslušností k mocenské struktuře režimu. Jakkoli zaujímaly v celkové mocenské hierarchii bezvýznamné postavení, pro obyvatele malých vesnic byli místní komunističtí funkcionáři národních výborů nositeli zcela konkrétní moci a jejich tlak vůči jednotlivcům (v osobní rovině jakkoli motivovaný) mohl nabýt zcela existenčního rozměru. Stejně tak je možné jednoznačně identifikovat s režimem a jeho mocenskou strukturou příslušníky Pohraniční stráže jako protivníky ozbrojených převaděčů a kurýrů.

Když v roce 2010 zveřejnila část historiků kritické stanovisko k připravovanému zákonu o třetím odboji a horní komora parlamentu vzala vzápětí jeho návrh zpět, nepřijala Konfederace politických vězňů tuto iniciativu s pochopením. Nebyla to ostatně příliš překvapivá reakce, uvážíme-li, jak dlouho političtí vězni o takové uznání usilovali (a když se zdálo, že se tím opět odkládá na neurčito), ač zmíněné vyjádření nesměřovalo proti smyslu chystaného legislativního aktu, ba právě naopak.¹¹⁹ Míra vyostření tónu společenské debaty, jež politické prosazení zákona o třetím odboji¹²⁰ provázela, byla vysoká, zřetelně sílila tendence k přivlastňování odbojové paměti a interpretace odbojové minulosti, jakož i jejich politická instrumentalizace. Vládní politici Občanské demokratické strany kritické hlasy ke konceptu třetího odboje srovnávali s komunistickou propagandou,¹²¹ jejich nositele vylučovali z veřejné diskuse;¹²² z vyhraněně antikomunistických pozic zaznívala rétorika o „popíračích“.¹²³ Schválení zákona v červenci 2011 rámovaly největší (a nejvíce medializované) „protestní“ vzpomínkové akty v Babicích a v Čelákovcích, jež společně zorganizovaly komunistická strana a Klub českého pohraničí.

Narace, s níž Konfederace politických vězňů od devadesátých let oslovuje společnost a která byla budována především na svědectví politických vězňů z padesátých let

119 Stanovisko upozorňovalo především na diskutabilní kategorizaci odporu a odboje, zejména v souvislosti s tím, jak obtížné bude v praxi takové vymezení spravedlivě rozlišit.

120 K jeho genezi srv. TRUSINA, Šimon: *Analyza přijetí zákona o protikomunistickém odboji a odporu pomocí teorie více proudů*. Magisterská diplomová práce obhájená na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně v roce 2013. Dostupné z: www.is.muni.cz/th/144210/fss_m/DP_Trusina.pdf.

121 Vyjádřil se tak např. premiér Petr Nečas na setkání s představiteli Konfederace politických vězňů (srv. ZÍDEK, P.: *Chiméra třetího odboje*).

122 Reakce ministra obrany Alexandra Vondry na stanovisko historiků k zákonu o třetím odboji (srv. SPURNÝ, Matěj: *Proč se historikům nelíbí zákon o třetím odboji?* In: *Aktuálně.cz* [online]. 2010-12-10 [cit. 2015-09-09]. Dostupné z: blog.aktualne.cz/blogy/matej-spurny-php?itemid=11531).

123 Dokumentarista Martin Vadas v rozhovoru s Josefem Mašínem řadí mezi historiky, „kteří si budují své renomé jako tzv. popírači třetího odboje“, Petra Zídka a Tomáše Zahradníčka (Jsou tři kategorie – odboj, odpor a disent – viz pozn. 87).

a jejich dokumentaci (zejména z doby pražského jara a v exilu),¹²⁴ se ve víceméně neměnné podobě reprodukuje – i ústy politiků a prostřednictvím médií – při nejrůznějších výročích či oficiálních příležitostech, jen s mizivou reflexí nových výzkumů, třebaže mnohé tradované výklady jsou za současného stavu poznání již nutně překonané. Nelze tu nevidět paralely s tím, jak s pamětí a narací strážení hranic pracuje Klub českého pohraničí. Ač z odlišných pozic, etablovaly se ve veřejném prostoru dvě normativní paměti, které charakterizuje uzavřenost ve vlastních vybudovaných naracích (pohraničnické a politickovězeňské). Je to paměť prožité minulosti a nepřenosné zkušenosti, „jejich“ paměť, kterou obě stavovská sdružení (Klub českého pohraničí a Konfederace politických vězňů) dovolují instrumentalizovat politickým subjektům stejné či podobné názorové orientace, ale zdráhají se ji otevřít „všem“ – jiným historiografickým výkladům, jiné společenské reflexi. Obě (o „narušitelích“ hranic jako o nepřátelích socialismu, respektive o aktérech protikomunistického odboje) chtějí přinášet jednoznačný obraz minulosti a jasné poselství o tom, kdo je viníkem a na čí straně stojí dějinná pravda.

Článek vznikl v rámci projektu „Příběhy míst: Topografie soudobé paměti národa“ (Program NAKI Ministerstva kultury ČR, č. DF11PO1OVV034).

124 Srv. např. RAMBOUSEK, Ota – GRUBER, Ladislav: *Zpráva dokumentační komise K 231*. [Toronto], Členové dokumentační komise K 231 v exilu 1973.